

**UNIVERZITA PALACKÉHO V
OLOMOUCI**

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

**Konfrontace tří českých překladů
Dostojevského románu Běsi.**

The Comparison of three Czech
Translations of the Novel Demons by
Dostoevsky.

Magisterská diplomová práce

Ekaterina Simakova

Česká filologie

2. ročník

Vedoucí práce: doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D.

Olomouc 2019

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne

Podpis

Děkuji vedoucímu diplomové práce

docentu PhDr. Karlu Komárkovi, Ph.D. za podnětné rady, odbornou pomoc, ochotu a mimořádnou trpělivost při vedení mé diplomové práce.

Obsah	
Úvod.....	5
Metodologie a cíle práce.....	6
Osobnosti překladatelů.....	8
Vývoj českého překladu z ruštiny od počátku 20. století.....	9
Kodifikace češtiny.	11
Krátký popis charakteristikých rysů překladů.	13
Lexikální, morfologické a syntaktické rusismy, vlivy ruštiny v překladech.	17
Morfologické a syntaktické rusismy.	18
Přechodníky.	18
Participium na -vší.	25
Modální predikativa.	29
Záporový genitiv.	31
Posesivní genitiv.	35
Lexikální rusismy.....	37
Rusismy popisující ruské reálie.	37
Juxtapozitivní spojení podle ruského vzoru.....	45
Ruská kompozita v českém jazyce.....	47
Okazionální použití rusismů.	49
Frazeologie v překladech.	50
Ruské frazémy větné a nevětné povahy.....	51
Ruská ustálená přirovnání.....	53
Závěr.	57
Anotace	59
Resumé.....	60
Seznam literatury.	61

Úvod.

Dílo F. M. Dostojevského (1821–1881) patří do literárního kánonu, ovlivnilo vývoj světové literatury. Jeho nejznámější romány *Zločin a trest*, *Idiot* či *Bratři Karamazovi* byly zfilmovány, zdramatizovány, upraveny pro baletní a operní představení. Zájem o jeho románovou tvorbu je stále vysoký jak ze strany čtenářů tak i ze strany literárních vědců, nadále vznikají literárně-vědecké sborníky s analýzami a interpretacemi románů Dostojevského. V českém prostředí se analýzou tvorby F. M. Dostojevského zabývají například František Kautman a Ivo Pospíšil. „Dílo Dostojevského bylo ostatně vždy chápáno dvojitým způsobem: buď jako pevně spojené s Ruskem a ruskou literaturou, nebo ze svého přirozeného prostředí vystupovalo a bylo vnímáno spíše jako všelidské, filozofické.“¹ Tento citát z příspěvku Ivo Pospíšila výstižně vysvětluje, čím romány Dostojevského stále přitahují čtenáře a literární badatele.

Daná práce se zaměřuje na jazykovědnou analýzu překladů románu F. M. Dostojevského *Běsi*. Dílo bylo vydáváno v letech 1871–1872 v časopise *Ruský věstník*, knižně roku 1873. Tento román je dílem politicky angažovaným, Václav Běhounek v doslovu k druhému vydání překladu B. Mathesia (1966) píše: „Cílem románu bylo zúčtovat s ateismem a materialismem, s idejemi přesazenými prý do Ruska ze Západu ...“. Román *Běsi* je charakterizován literárními vědci jako politická satira vystupující proti nihilismu, anarchismu a revolučnímu hnutí v Rusku druhé poloviny 19. století.

¹ POSPÍŠIL, Ivo. F. M. Dostojevskij: Návrat ke spisovateli (Historicita a žánrovost). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2007.

Metodologie a cíle práce.

Pro lingvisticko-srovnávací analýzu byly zvoleny tři překlady románu F. M. Dostojevského *Běsi*: překlad S. Minaříka s názvem *Běsové* vydaný roku 1925 v nakladatelství *Kvasnička a Hampl*, překlad B. Mathesia *Běsi*, druhé vydání z roku 1966 v nakladatelství *Odeon* (první vydání z roku 1930, nakladatelství *Melantrich*), a překlad od T. Haškové a J. Huláka *Běsi* - druhé vydání z roku 2000, *Academia*, poprvé v nakladatelství *Odeon* roku 1987. Zvolené překlady pocházejí z 20. století, byly vydány přibližně se stejným časovým odstupem. Překlady byly srovnávány s originálním textem románu (vydání z roku 1957, nakladatelství *Gosudarstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury*).

Cílem této práce je analýza věcných a jazykových rozdílů třech překladů románu *Běsi*: komparace rozdílů syntaktických, morfologických a lexikálních vzhledem k vývoji kodifikace češtiny, porovnání používání lexikálních, morfologických a syntaktických rusismů, zjištění jejich slohové platnosti v každém z překladů a srovnání překladů s originálním textem a hodnocení jejich adekvátnosti.

Každý překlad představuje určitou překladatelskou metodu a je ovlivněn soudobou kodifikací češtiny. Pro podrobnější analýzu překladů byl zvláště popsán vývoj českého překladatelství, kapitola věnovaná této problematice reprezentuje překladatelské metody, které byly aktuální v době vzniku překladů a které ovlivnily podobu přetlumočených textů na úrovni všech jazykových rovin. Rozdílnost překladů byla vysvětlena i na základě vývoje kodifikace v kapitole *Kodifikace češtiny*. Daná kapitola popisuje rozdíly způsobené soudobou normou spisovné češtiny. Rozdíly jsou prezentovány pomocí příkladů excerpovaných z přeložených textů.

Příklady v práci jsou uspořádány následujícím způsobem: nejdřív je uvedena věta, část věty nebo slovo z originálu představující analyzovaný jev. Níže jsou představeny tři varianty překladů, zkratkami jsou označeny jejich autoři: první – překlad S. Minaříka (Minař.), druhý – B. Mathesia (Math.) a třetí – T. Haškové a J. Huláka (HaH.). Podle potřeby je zkoumaný jev uveden v kontextu nebo samostatně, je zvýrazněn kurzívou. Příklady byly uvedeny v podobě, ve které se vyskytují v překladech, v jedinečných případech byly opraveny zjevné gramatické chyby.

Základní část práce je věnována výskytům rusismů v překladových textech. Za rusismy se v této práci pokládají lexikální jednotky ruského původu, morfologické a

syntaktické rusismy vzniklé podle ruského vzoru, syntaktické vazby a tvary slovanského původu, které pod vlivem ruštiny zvýšily svou frekvenci v českých textech. Počet rusismů v češtině je rozsáhlý, proto pro podrobnější zkoumání byly zvoleny prvky, které se vyskytovaly v originálu a přeložených textech relativně často. Podkladem pro výběr rusismů, o kterých se v dané práci pojednává, posloužila především práce *Lexikální rusismy v současné češtině*, dalšími zdroji byly *Nový encyklopedický slovník češtiny*, heslo *Rusismy v češtině*, a článek V. Šmilauera *Ruské vlivy na češtinu*.

Lexikální, morfologické a syntaktické rusismy a vlivy ruštiny byly komentovány ve shodě se soudobou a starší odbornou literaturou. Úvodní část každého oddílu popisuje moderní přístup k rozebíranému jevu, ve zkratce uvádí jeho historický vývoj a změny slohové platnosti v průběhu 20. století, také byla ohodnocena vhodnost překladu. Každý rusismus je doprovázen příklady (3 až 5 k jednotlivému případu).

Část práce věnovaná lexikálním rusismům ukazuje, jakým způsobem překladatelé pracovali s výpůjčkami z ruštiny a slovy popisujícími ruské realie. Také bylo ohodnoceno nahrazování ruských výrazů českými jednotkami z významového hlediska a aktualizace slovní zásoby v novějším překladu. Rusismy byly vybrány ze slovníku uvedeného v práci *Lexikální rusismy v současné češtině*, jejich významy a slohová platnost byly zjišťovány ve *Slovníku spisovného jazyka českého*.

Součástí práce je kapitola věnovaná frazeologismům. Analyzování frazeologické složky posloužilo k zjištění úrovně překladů z hlediska sémantického. Překlad ustálených slovních spojení vyžaduje od překladatelů pochopení cizího frazému jako celku a jeho nahrazení domácí jednotkou se stejným významem, slohovou platností, úrovní expresivity a abstraktnosti. Srovnání překladů ruských frazémů se zakládá na konfrontaci jednotek použitých v překladech. Nejdříve byl stanoven význam ruského frazému podle vybraných slovníků, podle *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* byly určeny významové obsahy frazémů použitých v českých překladech. Porovnání přeložených jednotek bylo komentováno. Kapitola o frazeologismech byla rozdělena do dvou částí: první představuje frazémy větné/nevětné povahy, druhá je věnována rozboru ustálených přirovnání.

Zvolená srovnávací metoda podložená vědeckým popisem na základě odborné literatury použité v dané práci slouží ke splnění cílů práce: komparaci třech překladů

románu *Běsi*, objektivní charakteristice analyzovaných jevů, hodnocení adekvátnosti použitých v překladech prostředků.

Osobnosti překladatelů.

Podle příspěvku *K češskoj literaturovedčeskoj rusistike i translatologii*² byl nejvíce překládaným ruským autorem konce 20. a počátku 21. století F. M. Dostojevskij. V tomto období česká nakladatelství vydala 27 dělů překladů různých textů tohoto autora, včetně dříve nepřeložených próz *Krokodýl* a *Věčný manžel*. Překlady textů Dostojevského vznikají od konce 19. století. V této kapitole krátce představíme překladatele, jejichž překlady Dostojevského Běsů v práci analyzujeme.

Stanislav Minařík (1884–1944) byl překladatel z polštiny a ruštiny. Z ruštiny překládal díla I. S. Turgeněva, V. J. Brjusova, F. M. Dostojevského a dalších. Spolu s manželkou vlastnil finančně neúspěšné pražské nakladatelství. V roce 1924 byl jejich knižní sklad vykoupen předním českým nakladatelstvím *Kvasnička a Hampl*, ve spolupráci s nímž S. Minařík v roce 1925 vydal překlad románu F. M. Dostojevského *Běsové*. Nakladatelství *Kvasnička a Hampl* bylo orientováno na vydávání klasické české a překladové literatury. Dílo F. M. Dostojevského bylo vydáno nakladatelstvím souborně³.

Bohumil Mathesius (1888–1952) – literární vědec, překladatel z ruštiny, francouzštiny, němčiny. Spolupracoval s nakladatelstvím *Melantrich*, překládal a propagoval ruskou klasickou a soudobou literaturu, vedl edici *Nová ruská knihovna*. Své překlady doprovázel cennými poznámkami o díle, ruské kultuře a autorovi.

První Mathesiův překlad *Běsů* byl vydán v nakladatelství *Melantrich* v roce 1930, v roce 1936 vyšel podruhé. Pro podrobnější analýzu překladu v této práci bylo zvoleno další vydání z roku 1966, vyšlo v nakladatelství *Odeon*, revidované Zdeňkou Hanusovou⁴. Pod redakcí Z. Hanusové překlad neprošel velkými změnami, byl jenom upraven pravopis podle aktuální kodifikace.

² POSPÍŠIL, I., PECHAL, Z. a RICHTER, O. K češskoj literaturovedčeskoj rusistike i translatologii. In *Sovremennaja češskaja rusistika*. Ústí nad Orlicí: Češskaja Asociacija Rusistov, 2007.

³ HELLMUTH-BRAUNER, V., ŠRŮTOVÁ, M., VINAŘOVÁ, M. *Kvasnička a Hampl*, Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha 1998.

⁴ Databaze Obec překladatelů. Heslo: Bohumil Mathesius.

Tatjana Hašková⁵ (1922–1985) byla překladatelka z ruštiny. Dobře znala ruské reálie a kulturu, jelikož její matka byla Ruska, ovšem používání rusismů ve svých překladech se vyhýbala. Její překlady jsou příznačné vysokou jazykovou kvalitou a myšlenkovou hodnotou. Pečlivá vyjádření stylu jednotlivých autorů přivedla Haškovou k překládání těch nejsložitějších próz ruských autorů (F. M. Dostojevskij, L. N. Tolstoj, M. Gorkij). V posledních letech života jí kvůli zdravotním problémům pomáhali s dokončením překladů její přátelé J. Zábrana a J. Hulák. Právě ve spolupráci s J. Hulákem byl dokončen analyzovaný překlad *Běsů* z roku 1987.

Jaroslav Hulák⁶ (1920–1999) překládal z ruštiny, méně z polštiny a slovenštiny. Jeho překladatelská činnost byla zaměřena především na prozaickou tvorbu ruských klasiků, překládal i díla porevolučních autorů a také spisovatelů, kteří z Ruska emigrovali (M. Zoščenko, A. Ladinskij). Svou překladatelskou prací se dostal mezi nejlepší překladaatele ruské literatury své doby. Od Dostojevského přeložil též *Zločin a trest*.

Vývoj českého překladu z ruštiny od počátku 20. století.

S. Minařík se jako překladatel držel představ o překladu cizojazyčných textů, které pocházely z generací autorů překládajících pro *Ottovou knihovnu*. V Ottově knihovně vyšla kanonická díla ruských spisovatelů. Charakteristickými rysy této překladatelské metody byly doslovný překlad, používání lexikálních rusismů a lexémů pojmenovávajících ruské reálie, napodobování ruské syntaxe. Takové tendence v překládání zdůvodňuje Jiří Levý tím, že „oficiální kritika i redaktoři sbírek schvalovali a podporovali doslovný překlad⁷“. V. Kostřica píše, že takový způsob překládání z ruštiny na počátku 20. století byl způsoben silným vlivem slavjanofilských představ: „nejen ruské reálie, ale i lexikon a syntax jsou natolik výrazným rysem ruské psychiky, že jsou prakticky nepřeveditelné do jazykového kódu cizího prostředí⁸“. Příklady z překladu S. Minaříka odpovídající koncepcím Ottovy knihovny jsou uvedeny

⁵ Databaze Obec překladatelů. Heslo: Tatjana Hašková.

⁶ Databaze Obec překladatelů. Heslo: Jaroslav Hulák.

⁷ LEVÝ, J. České teorie překladu (1), Vývoj překladatelských teorií a metod v české literatuře, Ivo Železný, Praha 1996.

⁸ KOSTŘICA, V. Ruská klasická literatura v českém kulturním prostředí 20. století. Opera slavica III, 1993, 3.

v oddílech věnovaných rusismům a také v kapitole *Krátká charakteristika překladových textů*.

Ovšem v období po první světové válce zájem o překlady z ruštiny klesal, oslabení pozice ruské literatury u českých čtenářů bylo způsobeno nepřirozeností jazyka překladů. V té době se začaly projevovat nové tendence v překládání, prvním mluvčím prosazujícím nové pojetí se stal O. Fischer. Proti ustálené tradici mechanického překladu Fischer vystupoval s přirozeností přeložených textů (Levý, J. 1996). Nově vznikající překlady napodobovaly jazyk soudobé české literární produkce, odtud pochází značný rozdíl mezi překlady S. Minaříka a B. Mathesia.

B. Mathesius patří k předním představitelům generace meziválečných překladatelů. Jeho cílem „se stává nikoliv kopie textu, ale ekvivalence účinku na čtenáře“ (Levý, J. 1996). V *Anketě o překládání*⁹, zveřejněné roku 1928 v časopisu *Kmen*, B. Mathesius vyjádřil opoziční postoj své překladatelské generace vůči překladům Ottovy knihovny. „Při překládání stojí zákony jazyka, do kterého se překládá, nad zákony jazyka, z něhož se překládá“¹⁰. Tento citát výstižně popisuje metodu meziválečného překládání.

Fischerova generace překladatelů působila do konce druhé světové války, po roce 1945 do českého překladu vstupuje nová generace překladatelů, která měla prosovětskou orientaci, s ní se vracel i přesnější překlad originálních textů.

V období od roku 1948 zhruba do poloviny 50. let 20. století bylo překládání ruské literatury podporováno i politickou orientací Československé republiky. O. Bláha (2016) píše, že soudobá politická situace určovala směr vývoje češtiny, který ale byl kritizován soudobými jazykovědci (M. Jelínek, F. Daneš, J. Bělič). Pod tlakem prosazování ruštiny se v jazykovém systému češtiny objevovaly ruské prostředky, probíhalo „překotné a ideologicky motivované obohacování českých textů novými a restaurovanými rusismy“¹¹.

Ovšem už v 60. letech minulého století český překlad z ruštiny dosahuje vyšší úrovně, například F. Štícha v příspěvku do časopisu *Naše řeč* hodnotí překladatelskou činnost 80. let jako velice dobrou, „a to nikoli pouze na základě „znění“ jazyka překladu, ale i

⁹ LEVÝ, J. *České teorie překladu (1), Vývoj překladatelských teorií a metod v české literatuře*, Ivo Železný, Praha 1996.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ BLÁHA, O. a kol. *Lexikální rusismy v současné češtině*. Olomouc, 2016.

pokud jde o úroveň obsahové ekvivalence textových jednotek originálu a jeho překladu“¹².

Překlad *Běsů* od T. Haškové a J. Huláka byl poprvé vydán v roce 1987 v nakladatelství Odeon. Podrobnější analýza přeloženého textu ukázala na vyspělost překladatelské metody, která se projevovala na všech rovinách jazykového systému. Charakteristickým rysem rozebíraného překladu bylo například použití českých frazémů ekvivalentních ruským prvkům, upravený český slovosled nenapodobující ruskou předlohu, slovní zásoba aktualizovaná podle potřeb soudobého čtenáře.

Představený vývoj české překladatelské tradice popisuje charakter analyzovaných překladů vzhledem k soudobým metodám překládání, naznačuje problematické oblasti textů a stanovuje jejich původ.

Kodifikace češtiny.

Kodifikace češtiny zachycuje směr vývoje jazyka, ustaluje jeho spisovnou podobu. Ovšem živý jazyk se neustále vyvíjí, proto s postupem času vznikají nové, modifikované kodifikační příručky zachycující soudobou spisovnou normu. V průběhu 20. století se kodifikace češtiny několikrát změnila, impulzem k zavedení nové pravopisné kodifikace byly vždycky změny v jazykových normách.

V době užívání Gebauerových „Pravidel“ z roku 1902 vychází překlad Dostojevského *Běsů* od S. Minaříka, proto je potřebné se na chvíli zastavit u této kodifikace. Gebauerova příručka byla považována za oficiální kodifikaci češtiny díky autoritě jejího autora v lingvistických kruzích. „Pravidla“ se především zaměřovala na zavedení normy přepisu přejatých slov do češtiny podle fonetického principu a ustálení kvantity vokálů u slov domácích, což vedlo ke vzniku množství dubletních tvarů (chléb/chleb, léto/leto). Dílo bylo negativně přijato představiteli školství, proto v roce 1903 byla příručka modifikována a vydána podruhé, některé dubletní tvary byly odstraněny¹³. Další aktualizované vydání vyšlo v roce 1913 pod vedením E. Smetánky s názvem *Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů* a platilo téměř beze změn do roku 1941. Právě v tomto dobovém úseku byl vydán překlad *Běsů*.

¹² ŠTÍCHA, F. Několik poznámek o jazyce překladové prózy, *Naše řeč*, ročník 74 (1991), číslo 4-5.

¹³ SEDLÁČEK, M. K vývoji jazykové kultury češtiny v letech 1918—1945, *Naše řeč*, ročník 74 (1991), číslo 4-5.

Níže jsou uvedeny příklady z překladu S. Minaříka, které znázorňují uplatnění zavedené kodifikace. M. Sedláček (1991) píše, že po vydání nové kodifikace probíhá další počesťování přejatých slov. Dochází k zjednodušení hláskových skupin *th*, *rh*, *ae* a *oe* ve výpůjčkách, například v překladu Minaříka se objevují slova *archeologie*, *estetika* místo staršího zápisu *archaeologie*, *aesthetika*, v některých případech příručka připouštěla dubletní zápis, proto se v textu objevují lexikální jednotky s původním hláskovým spojením: *atheista*, *athenské večery*. Původní pravopis se zachoval u méně běžných slov cizího původu: *sujet*, *gentleman*, *protégé*. Příručka zrušila dubletní délku v dvouslabičných slovech typu *vypítí*, *dolítí*, *prosnítí* (Minař.: „je možno *nalítí* do něho vody“, „*vypítí* s někým šampaňské“). Ovšem v překladu se pravidelně používají výpůjčky se „s“: *organisace*, *jesuita*, *oposice*, *poesie*, *nervosní*. Minařík v některých případech nepřechyluje cizí ženská příjmení (*George Sand*).

Roku 1941 byla vydána nová kodifikace, která se chystala už od poloviny 30. let. Přinesla úpravy přibližující pravopis výslovnosti, ale v některých případech vracela starší zápis lexikálních jednotek, který byl používán před rokem 1913, například *psychopath*, *lethargie*¹⁴.

Pravidla českého pravopisu z roku 1957 umožnila počesťovaný zápis cizích slov jako primární a původní zápis jako sekundární (dubletní varianta), například *džem* a *jam*¹⁵. Zjednodušeno bylo pravidlo o psaní předložek *s* a *z*, „zde se ve spojení s 2. pádem zdůrazňuje především rozlišení dvojího místního východiska“ (Ženatý V., Syrovátková J. 1959) (viz příklad níže).

Několik let po zveřejnění této příručky bylo publikováno druhé vydání překladu B. Mathesia románu *Běsi* (1966). Další příklady ukazují, jakým způsobem zavedení nové kodifikace ovlivnilo podobu textu. V překladu Mathesia se objevuje počesťovaný lexém *syžet* (srov. *sujet* u Minaříka), ale zůstal původní zápis slova *gentleman*, bylo úplně zrušeno používání zdvojených hlásek *th*, *rh*, *ae* a *oe*: *ateista* (místo *atheista*), byly zavedeny litery „x, w, q“, například *praxe* (místo *prakse* u Minaříka), cizí psané „s“ se píše „z“ *jezuita*, přechylování v tomto překladu je pravidelné: *George Sandová*, *Varvara Stavrogínová*. Co se týká pravidla o psaní předložek *s* a *z*, předložka *z* se používá v genitivních spojeních, například rozdílné použití těchto předložek

¹⁴ SEDLÁČEK, M. K vývoji jazykové kultury češtiny v letech 1918—1945, *Naše řeč*, ročník 74 (1991), číslo 4-5.

¹⁵ ŽENATÝ V., SYROVÁTKOVÁ, J. Nové základní pravopisné a mluvnické příručky, *Naše řeč*, ročník 42 (1959), číslo 1-2.

v překladu Mathesia a Minaříka: „... a otázka se mu neukázala ještě z některých jiných hledisek.“ (Math.) Pproti tomu v překladu S. Minaříka byla ve větě použita předložka *s*: „... a otázka se mu ještě neobjevila *s* některých jiných hledisek“.

Poslední změna pravopisné kodifikace češtiny byla provedena roku 1993 (*Pravidla českého pravopisu*). Nebyla pozitivně přijata, proto v roce 1994 došlo k menším úpravám, změny se týkaly především psaní lexémů přejatých: ty se zapisují podle české spisovné výslovnosti, původní zápis zůstává u slov odborných nebo citátových (*brutto, status quo*), zdomácnělých, u kterých se rozdíl ve výslovnosti a zápisu značně liší (*bulletin*), některá slova zachovávají dubletní varianty zápisu (*gentleman* a *džentlmen*), zjednodušil se zápis zdvojených souhlásek (*ilegální, tenis, dilema*). U slov zdomácnělých, „kde se původní *s* vždy v češtině vyslovuje jako [z], se podoby se z považují za základní¹⁶“. U slov s dvojitou výslovností *s/z* se připouštějí dublety.

Překlad románu od Haškové a Huláka, se kterým pracujeme, byl vydán roku 2000, proto můžeme na příkladech sledovat přínos nové kodifikace češtiny. Zápis cizích slov podle domácí výslovnosti: *džentlmen* (viz příklady od Minař. a Math.), *fantazie, filozofie, iluze, opozice, nervózní* (Minař. nervosní).

Vzhledem k tomu, že se diplomová práce především zaměřuje na lexikální, syntaktické a morfologické rusismy a vlivy ruštiny, je nutné poznamenat, že jevy analyzované v dané práci, nebyly komentované v žádné z oficiálních příruček určených ke kodifikaci české pravopisné normy. Popis těchto jevů, jejich dřívější a současná charakteristika a postupný vývoj se zakládají na informacích z odborné literatury různých období.

Krátký popis charakteristických rysů překladů.

V dané kapitole jsou představeny charakteristické znaky a specifika přeložených textů, které nebyly uvedeny v kapitolách *Kodifikace češtiny* a *Vývoj českého překladu z ruštiny od počátku 20. století*. Vybrané jevy a příklady se týkají jak lingvistické, tak i mimojazykové stránky překladů.

¹⁶ PRAVDOVÁ, M., SVOBODOVA, I. (eds.) Akademická příručka českého jazyka, Academia, 2014.

Překlad názvu románu.

Překlad románu od S. Minaříka má název *Běsové*, ostatní překlady – *Běsi*. Ve starších kodifikačních příručkách nebyla uvedena pravidla psaní dubletních koncovek u maskulin plurálu. V SSJČ¹⁷ jsou tvary *běsi* a *běsové* uvedeny jako dubletní. V jazykové příručce¹⁸ se zakončení *-ové* doporučuje k tvoření množného čísla od vlastních jmen, ovšem je také typické u jednoslabičných substantiv z rytmických důvodů.

Slovosled.

Charakteristickým rysem překladu S. Minaříka je napodobování ruského slovosledu. Jak bylo výše uvedeno, v překladech z ruštiny z počátku 20. století bylo zachování originálního slovosledu podporováno. Jako příklad může posloužit věta č. 1. Věta přeložená Minaříkem kopíruje originální slovosled, překlad od Mathesia je volnější – příslovce *příliš* a přísudek jsou umístěny na konci věty, objekt byl posunut před sloveso. Novější překlad se úplně oprostil od vlivu originální věty:

- 1) Мы, как торопливые люди, слишком поспешили с нашими мужичками
 - Minař.: My jako spěchající lidé příliš jsme si pospíšili se svými mužičky
 - Math.: My, uspěchaní lidé, jsme si s našimi mužiky příliš přispíšili
 - HaH.: Ve své ukvapenosti jsme se s našimi milými rolníky značně přenáhliili.

Příklad č. 2 ukazuje na položení zvrtné částice „se“, která se v ruštině připojuje ke slovesu, v překladu Minaříka se částice nachází za slovesem, v ostatních případech byla částice použita podle pravidel českého slovosledu na druhém místě:

- 2) Часов в десять утра в доме госпожи Ставрогиной явилась работница...
 - Minař.: V deset hodin ráno *objevila se* v domě paní Stavroginové Liputinova služka...
 - Math.: Kolem desáté hodiny ráno *se objevila* v domě paní Stavroginové Liputinova služka...
 - HaH.: Kolem desáté hodiny zrána *se* u Stavroginových *objevila* Liputinova služka...

Syntaktickým jevem typickým pro ruštinu je vypouštění přísudku, tento případ je představen v příkladu č. 3. Ve svém překladu Minařík napodobuje ruskou stavbu

¹⁷ SSJČ|běs|2019-06-18.

¹⁸ IJP|2019-06-18| Skloňování mužských životných jmen – 1. p. mn. č.

věty, oproti tomu Mathesius každou větu změnil takovým způsobem, aby v ní bylo použito přísudkové sloveso. V překladu Haškové a Huláka první věta obsahuje přísudek, ve druhé byl predikát vypuštěn (podle ruské předlohy), ale může být doplněn podle analogie s první větou.

3) Ваше блаженство – беспорядок! Ваше наслаждение – сор!

- Minař.: Vaše blaženství – nepořádek! Vaše rozkoš – smetí!
- Math.: Nepořádek vám působí přímo rozkoš! Čím víc smetí, tím jste spokojenější!
- HaH.: Vrcholem blaha je pro vás nepořádek! Vrcholem rozkoše smetí!

Přepis vlastních jmen.

Část vlastních jmen vyskytujících se v překladu Haškové a Huláka byla počestěna, v starších překladech byl použit pouze fonetický přepis jmen (*Stěpan, princ Harry* ve starších textech oproti *Štěpán, princ Jindra* v překladu novějším):

1) Степан Трофимович, принц Гарри.

- Minař.: Stěpan Trofimovič, princ Harry
- Math.: Stěpan Trofimovič, princ Harry
- HaH.: Štěpán Trofimovič, princ Jindra

Ve svém překladu Minařík používá fonetický přepis ruských jmen (výjimkou je jméno *Fedor Fedorovič*, které se v mladších vydáních objevuje v podobě *Fjodor Fjodorovič*, jedná se o nepřesný přepis ruského jména *Фёдор Фёдорович*), také ve vydáních z roku 1966 a 2000 byla u některých vlastních jmen označena délka vokálů (srov. Minař.: *Liza, Daša*; Math.: *Liza, Dáša*; HaH.: *Líza, Dáša*).

Poznámky a vysvětlivky.

Překlad Minaříka neobsahuje poznámky (ani s překlady z francouzštiny ani věcné), vydání z roku 1966 je doplněno poznámkami za textem románu. Tyto vysvětlivky jsou věcné, pomáhají čtenářům pochopit témata, o kterých píše Dostojevskij, například ve vysvětlivkách najdeme položku „Byl to román *Co dělat?*“, ke které se uvádí stručný výklad: „... v ději Černyševského románu *Co dělat?* (1863) vystupují noví čínorodí lidé s vírou v pokrok, v rozum, v revoluci, v socialistickou společnost. Proto se stal takřka životní učebnicí mladých lidí a revolucionářů dokonce několika pokolení. Dostojevskij s ním neustával ve svých dílech skrytě a zjevně polemizovat.“ Takové

vysvětlivky jsou užitečné, ovšem objevují se pouze v jednom z analyzovaných překladů.

Překlad cizojazyčných vsuvek a básní.

V 19. století se v Rusku ve vyšších vrstvách společnosti mluvilo francouzsky, proto román obsahuje francouzské vsuvky v promluvách postav. Zjevným rozdílem při porovnání překladů bylo zjištění, že v překladu Minaříka nebyly přetlumočeny francouzské pasáže (podobně jako v prvním ruském vydání), v jiných textech včetně ruského vydání z roku 1957 jsou francouzské výrazy vysvětleny v poznámkách pod čárou.

Před první kapitolou románu je umístěn úryvek básně *Běsi* (1830) od A. S. Puškina a také krátká část Lukášova evangelia. Ve všech překladech byl použit český překlad evangelia z *Bibli kralické*. Co se týká básně, Minařík pouze transkriboval Puškinovu báseň do české podoby, v jiných případech básní, které se objevují se v románu a jejichž autorem je Dostojevskij, Minařík doslovně překládal. V překladu B. Mathesia se objevují překlady básní, které překladatel zpracoval sám, včetně Puškinových veršů. Hašková a Hulák pro přetlumočení Puškina použili překlad od Lud'ka Kubišty, ovšem v ostatních případech se v jejich překladu objevují překlady básní od B. Mathesia.

Daná kapitola krátce popisuje některé vybrané charakteristické rysy překladů. Zaměřit se na podrobný popis všech specifik v rámci této práce není možné.

Lexikální, morfologické a syntaktické rusismy, vlivy ruštiny v překladech.

Při překládání jakéhokoliv druhu textu je překladatel neustále vystaven vlivu originálního díla, snaží se o maximálně přesný překlad, který zachovává autentičnost originálního díla, oproti tomu si vybírá z nabízených jazykových možností cílového jazyka stylisticky vhodné prostředky.

V další části práce jsou uvedené rusismy, které byly v dřívějších dobách vypůjčeny z ruského jazyka, a tak se staly součástí českého jazykového systému. Rusismy postupem času procházely určitým vývojem, především se měnila jejich slohová platnost. Analýza těchto prvků v překladech z různých období ukazuje, jakým způsobem originální text ovlivňoval volbu stylistických prostředků v překladech, používali-li autoři prostředky přesně napodobující původní text, nebo volili ekvivalentní prostředky s podobným nebo stejným významem.

Rusismy jsou výsledkem rusko-českých jazykových kontaktů, tento termín zastřešuje lexikální jednotky, slootovorné, sémantické a syntaktické kalky ruského původu. K rusismům patří i zvýšení frekvence některých prostředků v češtině pod vlivem ruského jazyka¹⁹.

Rusko-české jazykové kontakty mají dlouhodobou historii, první ruské výpůjčky jsou známy z českého překladu *Kroniky moskevské* od Alexandra Guagniniho z 16. století, ovšem lexikální jednotky z tohoto díla označující ruské reálie nebyly přejaty do češtiny. Skutečné vlivy ruštiny se objevují v 19. století a jsou spojené s jungmannovskou generací. V souvislosti s rozvojem spisovné češtiny v první čtvrtině 19. století byla čeština obohacena tisíci nových lexémů, jedním z nejdůležitějších pramenů obohacování byla ruština. Díky snahám obrozenců byla do češtiny uměle přejata pojmenování z vědecké, básnické a knižní oblasti. Kromě lexikálních rusismů ruština ovlivnila morfologickou a syntaktickou stránku jazyka českého²⁰.

¹⁹ DVOŘÁK, E. Přechodníkové konstrukce v nové češtině, Univerzita Karlova, Praha, 1983.

²⁰ ŠMILAUER, V. Ruské vlivy na češtinu, Naše řeč, ročník 25 (1941), číslo 3.

Morfologické a syntaktické rusismy.

Většina níže uvedených rusismů byla uměle přejata do češtiny, tyto prvky se nejdříve objevovaly v literárních dílech a prostřednictvím psaných textů pronikaly do mluvené řeči. U větší části rusismů ruština posloužila jako impuls k renesanci starších jevů. V češtině existuje množství rusismů v oblasti syntaktické a morfologické, část těchto rusismů nebyla široce rozšířena v mluvené češtině, proto rychle zanikla. Za nejdůležitější projevy vlivu ruštiny na češtinu se pokládá zavedení srovnávacího instrumentálu, participií končících na *-vší*, modálních predikativ, nárůst záporového a přivlastňovacího genitivu a také zvýšení frekvence přechodníků²¹. V další části kapitoly je uvedena podrobnější analýza těchto jevů a jejich užívání v překladech.

Přechodníky.

V moderní češtině je využívání přechodníkových konstrukcí velice omezené. Přechodníky jsou málo zastoupeny v písemných pracích různých stylů, v ústních projevech se téměř nevyskytují. Obecně mají přechodníky charakter archaický, v novějších odborných textech slouží jako prostředek hierarchizace dějů a kondenzace větného obsahu, to znamená, že mají schopnost vyjadřovat druhý děj, který určuje děj větného přísudku. V krásné literatuře mohou být přechodníky používány jako umělecký prostředek např. pro vyjádření ironie.

V češtině transgresivy ukončily svůj vývoj z hlediska gramatického a tvarového do roku 1945, jak uvádí E. Dvořák²², avšak v průběhu 20. století změnily svou slohovou platnost, ke změnám v užívání dochází i nadále. V. Oktábec vyslovil názor, že moderní autoři a překladatelé používají ve svých textech méně přechodníků z toho důvodu, že usilují o zjednodušení a uvolnění větné stavby, čím přibližují psaný text mluvené řeči²³.

Přechodník je neurčitý slovesný tvar, který může se objevovat ve větě samostatně, zároveň má vlastnosti potřebné k vytváření přechodníkových konstrukcí, které se blíží

²¹ GIGER, M. Rusismy v češtině. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017.

²² DVOŘÁK, E. Přechodníkové konstrukce v nové češtině, Univerzita Karlova, Praha, 1983

²³ OKTÁBEC, V. O překládání ruských přechodníkových vazeb, in: Kniha o překládání. Příspěvky k otázkám překladu z ruštiny (Moravec, J. ed.), Nakladatelství Československo-sovětského institutu, Praha, 1953.

svým věcným obsahem samostatným větám. Takové konstrukce jsou tvořeny přechodníkovým tvarem, který je rozvitý větným členem nebo závislou větou. Samy ovšem nemají větnou povahu, protože nevyjadřují plnou predikaci. Z toho vyplývá, že přechodníkové tvary představují gramatický prostředek pohybující se mezi samostatnou větou a větným členem.

Ve srovnání s češtinou jsou ruské přechodníky hojně zastoupené v psaných textech. I. B. Golubová píše o změně stylistické platnosti ruských přechodníků v průběhu 20. století. Podle jeho výkladu v 19. století přechodníky končící na *-вши, -ши* (-vši, -ši) sloužily jako ozdobný prostředek v próze a básnických textech, ale v pozdějších dobách proběhlo přehodnocování stylistiky těchto prostředků. Přechodníky se spíše přiklání k řeči „národní“, ovšem I. B. Golubová²⁴ podotýká, že přechodníkové formy od některých sloves, například *наплакавшись* (naplakav se) a *улыбнувшись* (usmáv se), jsou neutrální z hlediska slohového. Oproti tomu přechodníky končící na *-а, -я, -в* jsou záležitostí vyššího slohu, například *звоня* (zvoně od zvonit), *подпрыгивая* (poskakuje od poskakovat).

Ruština má dva druhy přechodníků, první skupina je představená přechodníky nedokonavými a zpravidla vyjadřuje současnost děje s dějem hlavním, druhá skupina nejčastěji slouží k vyjádření děje, který předchází hlavní děj, do této skupiny spadají přechodníky dokonavé. Takové dělení ruských přechodníků se podobá českému systému, ve kterém se přechodníky dělí na minulé a přítomné. Ruské přechodníky jsou na rozdíl od českých neměnné, jeden tvar přechodníku se používá ve spojení s 1., 2. a 3. osobou obou rodů a čísel, například *я/он/она/они смотрел/а/и фильм переговариваясь шепотом* (já/on/ona/oni se díval/a/li na film mluvě/mluvíc/mluvíce potichu), *я/он/она/они встретившись взглядом замолчал/а/ли* (já/on/ona/oni se setkav/vši/vše pohledem ztichl/a/li).

V další části kapitoly jsou popsány druhy ruských přechodníků a přechodníkových konstrukcí podle typologie, která byla uvedena v příspěvku V. Oktábce *O překládání ruských přechodníkových vazeb* (1953). Tato klasifikace se zakládá na rozličných významech ruských přechodníků, ke každému druhu přechodníků jsou uvedeny příklady z originálního textu románu F. M. Dostojevského a možnosti překladů těchto forem do češtiny.

²⁴ ГОЛУБ, И.Б. Стилистика русского языка, Айрис-Пресс, Москва, 2001.

1. Ruský přechodník minulý (dokonavý).

Ruské dokonavé přechodníky nejčastěji vyjadřují ve větě předčasnost děje ve vztahu k ději základnímu, v některých případech slouží k vyjádření současnosti s dějem hlavním. Sloveso označující hlavní děj, ke kterému se vztahuje minulý přechodník, může být jak v préteritu, tak i v přítomtu. Tento druh přechodníků se většinou tvoří od sloves dokonavých.

1.1. Přechodník minulý vyjadřující předčasnost.

Ruskému dokonavému přechodníku vyjadřujícímu předčasnost v češtině systémově odpovídá minulý přechodník, proto starší překlady od Minaříka a Mathesia často používají tento prostředek pro překlad ruských forem. Kromě toho tento druh přechodníku může být nahrazen slovesem, které se vztahuje ke stejnému podmětu jako verbum popisující základní děj, v takovém případě vzniká věta s několikanásobným přísudkem nebo vedlejší věta související s přísudkem.

Jako příklad č. 1 byla zvolena věta z originálního textu obsahující dokonavý přechodník, pro překlad této věty starší překladatelé použili formu českého přechodníku minulého od slovesa *vystřelit*, oproti tomu pro nejnovější překlad byl zvolen ekvivalent obsahující vedlejší větu. Vedlejší věta v uvedeném případě závisí na predikátu, je příslovečná časová a vyjadřuje předčasnost jednoho z dějů.

1) ... *сделав* выстрел в рошу, он даже и не повернулся к барьеру,...

- Minař.: ... *vystřeliv* do háje ani se k bariéře neobrátil,...
- Math.: ... *vystřeliv* do lesa, neobrátil se ani k bariéře,...
- HaH.: ... po tom, co *vystřelil* do lesíka, už se ani neotočil k čáře,...

1.2. Přechodník dokonavý vyjadřující současnost.

Ruský dokonavý přechodník, který vyjadřuje současnost, se vztahuje vždy ke slovesu dokonavému. Ve spojení s perfektivním verbem označuje přechodník též jednorázový ukončený děj, pro překlad takové věty mohou překladatelé použít minulý přechodník související s predikátem nebo adjektiva závislá na substantivu. Níže uvedená věta č. 2 ukazuje, jaké prostředky použili překladatelé pro vyjádření současnosti dvou dokonavých neopakujících se dějů v minulém čase. Minařík přeložil ruský prostředek pomocí minulého přechodníku, v mladších překladech autoři zvolili jako ekvivalent slovesa v préteritu, která spolu s hlavním dějem tvoří několikanásobný přísudek.

- 2) ...но пуля его только скользнула по пальцу, по суставной мякоти, не тронув кости;
- Minař.: ale že jeho kulka jen sklouzla po prstu, po měkkých částech kloubu *nedotknuvši se kosti*.
 - Math.: že však jeho kule po prstu jen sklouzla, sjela po měkkých částech kloubu a *nedotkla se kosti*.
 - HaH.: avšak střela jen zavadila o prst, o povrch kloubu, aniž *zasáhla kost*.

Příklad č. 3. též představuje způsoby překladu ruského dokonavého přechodníku vyjadřujícího současnost. V uvedeném příkladu každý z překladatelů zvolil vlastní způsob překladu. Minařík použil pod vlivem originálního textu český přechodník minulý, Mathesius zvolil několikanásobný přísudek, Hulák a Hašková přeložili přechodník pomocí slovesného adjektiva vázaného k podmětu, který ve větě plní funkci doplňku.

- 3) ... и быстро к нему оборотился, грозно *нахмурившись*.
- Minař.: ... a rychle se k němu obrátil hrozivě *se zamračiv*.
 - Math.: ... náhle setřásl se sebe jeho ruku, rychle se k němu obrátil a hrozně *se zamračil*.
 - HaH.: ... setřásl jeho ruku a hrozivě *zamračený* se k němu otočil.

1.3. Přechodník dokonavý vyjadřující následnost.

Jednou z vlastností ruského dokonavého přechodníku je schopnost vyjadřovat děj, který následuje hned za dějem základním v minulém čase, tuto schopnost ruského přechodníku V. Oktábec (1953) demonstruje na příkladu „Дверь распахнулась, оглушительно хлопнув о стену“. V příkladě č. 4 děj vyjádřený přechodníkem následuje děj predikátu, pro překlad této věty autoři zvolili podobné postupy jako pro transgresivy s významem současnosti. Hašková, Hulák a Mathesius použili místo přechodníku sloveso v préteritu, které ve spojení se základním slovesem tvoří několikanásobný přísudek, následnost je ve větě vyjádřena pomocí pořádku slov ve větě, například u Mathesia *posadil se, zkřížil*. Minařík pro svůj překlad zvolil minulý přechodník od slovesa *zkřížit*.

- 4) ... с самым фамиллярным видом уселся подле него, бесцеремонно *поджав* под себя ноги.
- Minař.: s nejdůvěrnějším vzezřením se posadil vedle něho, bez okolků *skříživ* pod sebou nohy.
 - Math.: se posadil velmi nenucené vedle něho, neobřadně *zkřížil* před sebou nohy
 - HaH.: se nanejvýš klackovitě složil vedle něho, docela bezostyšně *skrčil* nohy pod sebe

1.4. Ruský přechodník dokonavý rezultativní.

Přechodník dokonavý rezultativní označuje stav, který vznikl z minulého děje. Tento stav vyjádřený přechodníkem funguje jako adverbialní určení způsobu základního děje, jako příklad V. Oktábec (1953) uvádí větu „На пороге кухни ... неловко запрокинув голову, лежала Прокофьева жена “ (Šolochov M. A.)

V níže uvedeném příkladu č. 5 se dokonavý přechodník vztahuje k nedokonavému slovesu a vyjadřuje okolnost, za které probíhá základní děj. Minařík přeložil ruskou formu pomocí českého přechodníku, v mladších překladech autoři zvolili jako ekvivalentní prostředek adjektivum vzniklé od trpného přičestí *sepjat*, které se vztahuje k substantivu *ruce*. V daném případě jsou překlady od Mathesia a Haškové a Huláka přesnější z hlediska označení doprovázejícího děje. Adjektivum *sepjaté* vyjadřuje děj, který trvá v čase souběžně s dějem základním, přitom proběhl dříve než děj základní, přechodník minulý zvolený Minaříkem označuje děj dokonavý předcházející základní.

- 5) ... молящиеся слушали, набожно *сложив* пред собою руки.
- Minař.: ... modlíci se poslouchali nábožně *sepjavše* před sebou ruce .
 - Math.: ... modlíci se návštěvníci nábožně poslouchali s rukama *sepjatýma* před sebou.
 - HaH.: ... věřící poslouchali, ruce měli zbožně *sepjaté*.

2. Ruský přechodník nedokonavý.

Ruské nedokonavé přechodníky nejčastěji vyjadřují vedlejší děj současný, zároveň mohou zachycovat opakující se děj, který předchází děj základní. Nedokonavé

přechodníky se v ruštině tvoří od sloves nedokonavých. Významově se blíží českým přechodníkům přítomným.

2.1. Ruský nedokonavý přechodník současný.

Přechodník nedokonavý, který vyjadřuje děj současný, může být přeložen do češtiny pomocí přechodníku přítomného, v příkladu č. 6 takový způsob zvolil S. Minařík. Hulák, Hašková a Mathesius přeložili ruský tvar slovesem v minulém čase, které souvisí s podmínem a je tedy součástí několikanásobného predikátu. Současnost obou dějů je v uvedených příkladech vyjádřena pomocí lexému *притом*.

- б) ... или открыть ему какой-нибудь домашний секрет, *не замечая*, что это совсем уже непозволительно.
- Minař.: ... nebo mu odhalil nějaké domácí tajemství, *непозорuje*, že to už je naprosto nepřipustné.
 - Math.: ... nebo mu odhalil nějaké domácí tajemství, a *непозороval* přitom, že něco takového je už zcela nepřipustné
 - HaH.: ... anebo mu odhalil nějaké rodinné tajemství, aniž ho přitom *напало*, že tohle už je naprosto nepřipustné.

3. Přechodník blízký adverbium.

Některé ruské přechodníky mohou vystupovat ve větě jako příčestí a vyjadřovat okolnosti základního děje. Souvisí to s tím, že přechodníky ztrácejí svou původní dějovost a tím se přiklánějí k adverbium. Některé přechodníkové vazby zcela přešly k adverbium a používají se především v ustálených spojeních.

3.1. Přechodník ve funkci adverbium.

Přechodník ve funkci adverbium ztrácí svou dějovost, není v časovém vztahu s hlavním slovesem věty, ale vyjadřuje příznak predikátu a vystupuje ve větě jako příčestí. V příkladu č. 7 se jedná o nedokonavý přechodník od slovesa *останавливаться* (zastavovat se), který má podobu *останавливаясьсь* (zastavuje se). Pro překlad tohoto přechodníku s adverbium funkcí Minařík použil přítomný přechodník, Mathesius ho nahradil substantivem a nejnovější překlad si pomohl verbem finitem, které je spojeno s podmínem.

- 7) Николай Всеволодович сначала прошел не *останавливаясь*
- Minař.: Nikolaj Vsevolodovič šel zprvu *nezastavuje se*...
 - Math.: Nikolaj Vsevolodovič ho zpočátku přešel *bez zastavení*...
 - HaH.: Stavrogin ho nejdřív minul, ani *se nezastavil*...

3.2. Ustálená spojení vzniklá z adverbíí.

V originálním textu se často objevují ustálená slovní spojení, jejichž jedna část vznikla z transgresivních konstrukcí, které v moderní ruštině fungují pouze jako adverbia. V českých překladových textech se na místě těchto spojení objevují česká ustálená slovní spojení. Například ve větě č. 8 každý z překladatelů zvolil různý způsob překladu frazému *сломя голову*.

- 8) ... сами же говорите, что я каждый день скачу верхом *сломя голову*.
- Minař.: ... vždyť sama říkáte, že denně jezdím na koni, *div si hlavu nesrazím*.
 - Math.: ... říkáte sama, že každý den jezdím *o zabítí*.
 - HaH.: ... přece sama říkáte, že každý den jezdím na koni, *div si nezlomím vaz*.

E. Dvořák (1983) ve své práci srovnává výskyt přechodníkových konstrukcí v překladech ruských klasiků. Mezi srovnávaná díla patří *Mrtvé duše* (N. V. Gogol), *Lovcovy zápisky* (I. S. Turgeněv), *Zločin a trest* (F. M. Dostojevskij) a jiné, tyto prózy byly do češtiny přeloženy vícekrát a různými autory. Na příkladu analýzy přeloženého románu *Zločin a trest* můžeme pozorovat, jak překladatelé z různých období pracovali s překlady ruských přechodníků. V daném případě E. Dvořák porovnával překlady K. Štěpánka, S. Minaříka, B. Hůly, J. Huláka a jiných autorů. Výsledky analýzy ukazují, že S. Minařík ve svém překladu z r. 1925 použil 214 transgresivních konstrukcí, více přechodníků použil pouze K. Štěpánek ve svém překladu z roku 1899 (259-krát), v překladu J. Huláka z roku 1966 bylo registrováno pouze 29 přechodníkových vazeb. Z uvedených výsledků vyplývá, že s průběhem času počet použitých přechodníků v překladech klesal, stejnou tendenci zřejmě můžeme sledovat i v rozebíraných překladech *Běsů*.

Srovnáváním překladů můžeme dospět k závěru, že překladatelé pracující s ruským originálem jsou neustále vystaveni vlivu původního textu. Nejvíce se vliv projevil v překladu Minaříka. Překladatel měl snahu zachovat jak původní význam textu, tak i jeho větnou stavbu, proto mechanicky převáděl ruské přechodníky a transgresivní

konstrukce do češtiny. Bohumil Mathesius se ve svém překladu ve většině případů vyhýbá přechodníkům, oproti tomu nejnovější překlad od Huláka a Haškové přechodníky téměř neobsahuje, autoři využívají jiné jazykové prostředky, které se významově blíží originálním konstrukcím.

Participium na -vší.

Adjektivizované participium končící na *-(v)ší* se nevyskytovalo ve starší češtině, v dnešní době je vnímáno jako morfologický prostředek, který byl přejat do češtiny na počátku 19. století pod vlivem ruského jazyka. Nově zavedené tvary se používaly jako básnický ozdobný prostředek, později tyto tvary pronikly i do odborných textů.

Dodnes není jasné, který z českých obrozenců zavedl tuto formu do češtiny, F. Trávníček (1951) ve své *Mluvnici spisovné češtiny* se opírá o výzkum J. Gebauera a tvrdí, že takové participium poprvé použil A. Marek ve své básni „Kajícná“ z roku 1814²⁵. Ruská profesorka G. A. Liličová se ve své práci o ruských vlivech na češtinu z počátku 19. století odvolává na výzkum V. Vondráka, který označil za nejpravděpodobnějšího autora tohoto neologismu J. Jungmanna. V. Vondrák srovnával „Ztracený ráj“, na němž Jungmann pracoval od roku 1800 do roku 1804²⁶, se starším ruským překladem od V. Petrova z roku 1777 a došel k závěru, že český obrozenec používal tento překlad jako pomůcku k svému překladu. Při srovnávání obou překladů V. Vondrák ukazuje na to, že Jungmann použil participia na *-(v)ší* na místech, která přesně odpovídají ruským participiálním formám²⁷.

Užívání adjektivizovaného participia v češtině a ruských přičestích se značně liší. Tento prostředek se v ruštině tvoří od sloves obou vidů a je hojně zastoupený v písemných projevech, oproti tomu v češtině participium na *-(v)ší* je prostředkem výrazně knižním a většinou se tvoří od sloves dokonavých.

Podle V. Barneta (1958) adjektivizované participium nemůže být považováno za výpůjčku ve vlastním slova smyslu. Podle něho ruština posloužila pouze jako impuls k zavedení nového tvaru v češtině. V. Barnet nabízí názor, že tento nový tvar souvisí

²⁵ TRÁVNÍČEK, F. *Mluvnice spisovné češtiny*, díl II, Skladba, Praha 1951.

²⁶ ЛИЛИЧ, Г.,А.. К вопросу о взаимодействии чешского и русского литературных языков. *Славянское языкознание*, издательство Ленинградского университета, 1962.

²⁷ ЛИЛИЧ, Г.,А.. К вопросу о взаимодействии чешского и русского литературных языков. *Славянское языкознание*, издательство Ленинградского университета, 1962.

s dokonavým přechodníkem a v systému češtiny nemá charakter cizího prvku, protože tvoří korelaci s adjektivizovaným participiem na -cí, například *nesa : vynes – nesoucí : X (vynesší)*.

V procesu vývoje češtiny byla participia na -(v)ší postupně vytlačována jinými prostředky na okraj jazykového systému. V mluveném jazyce adjektivizované participium nebylo rozšířené kvůli neexistenci lidového podkladu²⁸.

Čeští autoři při překladech z ruštiny pracují s tímto prvkem různými způsoby. G. A. Liličová²⁹ píše, že v starších překladech se adjektivizované participium objevovalo častěji než v originálních pracích, oproti tomu v soudobých překladech se autoři vyhýbají používání tohoto druhu participií.

Níže jsou uvedené příklady toho, jakými prostředky mohou být do češtiny přeložena ruská minulá přičestí s příponou – *вши*. Takové možnosti překladu G. A. Liličová (1962) považuje za nejvíce rozšířené.

1. Verbální adjektivum na -cí.

Ruské minulé přičestí může být v českých textech přeloženo pomocí aktivního verbálního adjektiva pro současnost se zakončením -cí. Takový překlad je možný v případě, kdy ruské participium nezdůrazňuje časový vztah, ale pouze vyjadřuje spoluprobíhající děj.

V příkladu č. 1 ve všech textech autoři přeložili ruské participium pomocí verbálního adjektiva *chovající*, protože v originálním textu participiální tvar *державший* vyjadřuje vlastnost jedné z postav románu.

- 1) Напротив, это был самый изящный джентльмен ... *державший* себя так, как мог держать себя только господин ...
 - Minař.: Naopak, byl to to nejuhlazenější gentleman ... *chovající* se tak, jak se mohl chovati jen pán ...
 - Math.: Ale byl to naopak nejvybranější gentleman ... *chovající* se tak, jak se mohl chovat jenom pán ...
 - HaH.: Ale byl to naopak ten nejuhlazenější džentlmen ... *chovající* se tak, jak se mohl chovat pouze pán ...

²⁸ BARNET, V. Ruská a česká participia aktivní (Příspěvek k porovnávání). 1958.

²⁹ ЛИЛИЧ, Г., А. Роль русского языка в развитии словарного состава чешского литературного, языка (конец XVIII – начало XIX века), 1962.

V příkladu č. 2 participium *слышавший* s významem „proslulý, považovaný za“ S. Minařík přeložil pomocí verbálního adjektiva ve spojení s substantivem *mající pověst*, Mathesius použil minulý tvar slovesa *slynout*, který je etymologicky příbuzný s ruským slovem, Hašková a Hulák přeložili pomocí adjektiva *vyhlášený*.

2) ... Липутин, губернский чиновник, человек уже немолодой, большой либерал и в городе *слышавший* атеистом.

- Minař.: ... Liputin, gubernský úředník, člověk už ne mladý, veliký liberál a *mající* v městě **pověst** atheisty.
- Math.: ... Liputin, gubernský úředník, člověk letitý, který tady v městě *slynul* jako ateista.
- HaH.: ... Liputin, guberniální úředník, už v letech, velký liberál, a v našem městě *vyhlášený* neznaboh.

2. Participia pasiva od sloves dokonavých.

Tento druh českého přičestí se používá pro překlad ruských přičestí od dokonavých sloves v případě, kdy ruské participium ztrácí význam dějovosti a spíše vyjadřuje příznak substantiv, ke kterým se vztahuje. Díky tomu, že u originálního přičestí je oslabená dějovost, význam ruského aktivního participia může být vyjádřen v českém jazyce pomocí pasivního participia. B. Havránek tvrdí, že přičestí tvořená v češtině s využitím sufixů *-n-* nebo *-t-* od intranzitivních, reflexivních sloves „mají význam pasivní v užším slova smyslu, totiž činnost vyjádřená participiem zasahuje jeho řídicí substantivum“³⁰, proto mohou sloužit jako ekvivalentní prostředek k překladu aktivních ruských tvarů.

V příkladu č. 3 ruský participiální tvar *высылавшийся* odvozený od zvrátneho slovesa s významem „který se posílal“ autoři přeložili adjektivizovaným pasivním participiem s příponou *-n-*, které vyjadřuje vlastnost chápanou dějově (*zasílaný*): ruské přičestí a české adjektivizované participium pasiva jsou ekvivalentními prostředky.

3) ...ежегодный доход, столько лет *высылавшийся* аккуратно...

- Minař.: ...roční důchod, tolik let přesně *zasílaný*...
- Math.: ...přesně *zasílaný*, více než skvělý roční důchod...
- HaH.: ... každoroční neskutečný výnos, tolik let pravidelně *poukazovaný*...

³⁰ HAVRÁNEK, B. Genera verbi v slovanských jazycích II, Kr. česká spol. nauk, Praha, 1937.

3. České verbální adjektivum se zakončením -lý.

Česká adjektiva na *-lý* se často používají pro překlad ruských participií, protože se jim významově podobají. Tento způsob překladu má široké zastoupení v českých textech, ovšem tvoření tohoto prostředku se omezuje na slovesa tranzitivní nejčastěji s významem stavu (Liličová, 1962).

Příklad č. 4 demonstruje, že překladatelé zvolili verbální adjektivum na *-lý* pro překlad ruského přičestí *упавший* s významem „který spadl“.

4) Этот с неба упавший человек...

- Minař.: Tento z nebe *spadlý* člověk
- Math.: Tento nebe *spadlý* člověk
- HaH.: Ten z nebe *spadlý* člověk

4. Vedlejší věta.

Nejrozšířenějším způsobem překladu ruských přičestí aktivních je podle G. A. Liličové využití vedlejší věty. Nejčastěji jsou to přívlastkové věty, které mají schopnost vyjádřit časovou posloupnost dějů ve větě nebo zvýraznit okamžik, ve kterém děj probíhá.

Příklad č. 5 ukazuje, že vedlejší větou přívlastkovou bylo nahrazeno ruské participium od slovesa *быть* (být), zřejmě taková volba autorů souvisí s tím, že adjektivizované participium končící na *-vší* tvořené od verba *быть* je umělým tvarem, který se pro českou větu jeví jako nepřirozený. V příkladě č. 6 Minařík a Hašková a Hulák nahradili ruské přičestí přívlastkovou vedlejší větou, slovesa *chodívat* a *навštěвovat* tvořící významové jádro těchto vět mají význam opakujícího se děje, který je v originálním textu vyjádřen přičestím od nedokonavého slovesa *посещать* (navštěвovat). Překlad, který byl použit v textu z roku 2000, nejlépe vystihuje význam originální věty, spojení *kdysi dávno* naznačuje předminulost, která je v ruském textu vyjádřena pomocí slov *в оно время* (dávno, za minulých časů).

5) Лямшин, почти бывший свидетелем дела...

- Minař.: Ljamšin, *který byl* téměř svědkem věci...
- Math.: Ljamšin, *který byl* téměř svědkem celé té věci...
- HaH.: Ljamšin, *který byl* takřka svědkem celého případu...

б) Лямшин, в оно время *посещавший* Степана Трофимовича...

- Minař.: Ljamšin, který po jistou dobu *chodíval* k Stěpanu Trofimoviči
- Math.: Ljamšin, který obstarával pochůzky – kdysi *navštěvoval* Stěpana Trofimoviče
- HaH.: Ljamšin, ten, co kdysi dávno *navštěvoval* Štěpána Trofimoviče

Z příkladů uvedených výše může být odvozen závěr, že adjektivizovaná participia končící na *-(v)ší* jsou v současné psané češtině na okraji. Prostředek se postupem času stal výhradně knižním, může sloužit v odborné literatuře jako fakultativní ke kondenzaci větného obsahu. Nejnovější překlad od Haškové a Huláka se důsledně vyhýbá využívání tohoto prostředku, originální konstrukce s participiem na *-vší* byly nahrazovány vedlejšími větami.

Modální predikativa.

V starší češtině byla modalita vyjadřována pomocí specifické konstrukce spona + infinitiv, jako doklad mohou být uvedeny příklady z textů českých obrozenců: *Lhostejnost nastupovala tam, kde tak mnoho dobrého a znamenitého bylo očekávat* (F. Palacký), *Herci hráli, jak se i nadíti bylo, s nechutí* (J. K. Chmelenský)³¹. Druhým způsobem vyjadřování modalita do 19. století byla konstrukce spona + modální predikativum + infinitiv (jest potřebí odejít). Od 19. století modalita začíná být vyjadřována predikativy podle ruského vzoru „*Za obrození se šíří i mimo překlady užívání některých typicky ruských modálních predikativ na -o: údobno, způsobno, nádobno, dlužno*“³². V souvislosti s rozšířením těchto forem ustupovala v 19. století starší adjektivní podoba *možná* (*možné*), která byla vytlačována predikativem *možno*.

Predikativa v češtině tvoří specifický soubor slov plnící společné funkce a mající společné sémantické vlastnosti, charakteristickou vlastností predikativ je schopnost vyjadřování modalita. Nejčastěji jsou predikativa vyjádřena adverbii tvořenými od přídavných jmen se specifickou koncovkou *-o*, ustrnulými tvary substantiv nebo

³¹ BAUER, J., GREPL, M. Skladba spisovné češtiny, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1972.

³² GREPL, M. Vliv slovanských jazyků na ustalování syntaktické struktury novodobé češtiny, In Havránek, B. ad. (ed.), Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze, 1968.

jinými prostředky. Modální predikativum v moderní češtině může být nahrazeno dlouhým adjektivním tvarem, pokud s ním souvisí (*je možno - je možné*)³³.

Porovnáním ruských a českých modálních konstrukcí včetně konstrukcí s modálními predikativy se zabýval Přemysl Adamec³⁴. Ve svém díle upozorňuje, že používání modálních konstrukcí úzce souvisí se stylistickou stránkou textů. V češtině jsou konstrukce s modálními predikativy využívány především v textech knižního, odborného a publicistického stylu.

Níže jsou uvedeny příklady toho, jakým způsobem autoři při překladu pracovali s ruskými modálními výrazy. V originální větě č. 1 Dostojevskij použil ruské modální sloveso *можно* s významem *je možné, dá se*, autoři starších překladů ve svých textech použili modální predikativum *možno* ve spojení se sponovým slovesem *být* a významovým slovesem. V překladu od Haškové a Huláka byl místo původní neosobní konstrukce byl použit minulý kondicionál činného slovesa, který se významově blíží ruské větě.

- 1) ... и за четыре *можно* было купить
- Minař.: i za čtyři by bylo *možno* koupit
 - Math.: bylo *možno* jej koupit i za čtyři
 - HaH.: byly by *stačily* i čtyři

Věta č. 2 ukazuje překlady ruského slovesa *нужно* s modálním významem „je zapotřebí“. Původní ruský výraz byl v nejstarším překladu přeložen podobným modálním predikativem českým, překlad od Mathesia využívá adverbia se stejnou funkcí, nejnovější překlad obsahuje modální sloveso *muset*, které nahrazuje neosobní konstrukci „je nutno“.

- 2) *Нужно*, чтобы все покупали, *нужно*, чтобы книга обратилась в настольную
- Minař.: Je *nutno*, aby všichni kupovali, je *nutno*, aby se kniha proměnila v příručku.
 - Math.: Je *třeba*, aby ji všichni kupovali, je *třeba*, aby se kniha stala příručkou.
 - HaH.: Tu knihu si *musí* koupit každý, *musí* se z ní stát nepostradatelná příručka.

³³KOMÁREK, M., KOŘENSKÝ, J., VESELKOVÁ, J. Akademická mluvnice češtiny II, Vědecký redaktor Jan Petr, Academia, Praha, 1986.

³⁴ADAMEC, P. Modální slovesa a modální predikativa v češtině a v ruštině, Bulletin VŠRIL I, Praha, 1956.

V 3. příkladu se v originálním textu objevuje modální adverbium *возможно* vyjadřující možnost, příležitost. Pro starší překlady podle ruského vzoru autoři zvolili konstrukce s modálními predikativy, v překladu Haškové a Huláka je příležitost vyjádřena spojením se substantivem *podle možnosti*. Jako překlad pro druhou část věty bylo všemi autory zvoleno spojení s modálním predikativem, v nejmladším textu predikativum *záhodno* korespondující s adjektivem *záhodný* má archaický odstín a očividně bylo zvoleno autory jako specifický prostředek charakterizující postavu pronášející tuto výpověď.

3) сколько *возможно* и где *надо*, извиниться.

- Minař.: pokud *možno* a kde by to *bylo třeba*, se omluvil.
- Math.: pokud to *bude možno* a kde to *bude nutno*, omluvil.
- HaH.: přitom se podle *možnosti* a kde by to *bylo záhodno* omluvil.

Příklady ukazují, že užívání modálních predikativ je v soudobé češtině ovlivněné stylistikou textu, varianty použité v starších textech byly nahrazeny jinými prostředky se synonymními nebo podobnými významy, ovšem některé z predikativ se běžně používají v mluvené řeči (*pokud možno, třeba*).

Záporový genitiv.

Vazby se záporovým genitivem mají praslovanský původ, od 17. století byl starší genitiv v českých konstrukcích se záporným významem postupně nahrazován akuzativem. Relikty tohoto druhu genitivních spojení se v češtině dochovaly především v ustálených slovních spojeních s partitivním významem, například *nemám peněz*. V současné češtině se záporový genitiv používá pro zdůraznění popření, ve většině případů má charakter knižní, v krásné literatuře slouží jako stylistický prostředek³⁵.

F. Trávníček³⁶ v časopisu *Slovo a slovesnost* píše, že značné rozdíly v soudobém užívání záporového genitivu v češtině jsou způsobeny jednak přirozeným jazykovým cítěním, jednak nejednotnými teoretickými zásahy do podstaty daného jevu: „Jeden

³⁵ HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A. Česká mluvnice, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1963.

³⁶ TRÁVNÍČEK, F. Záporový genitiv v češtině, *Slovo a slovesnost*, ročník 4 (1938), číslo 38.

mluvčí podléhá více vlivu mluvnické teorie než druhý, jiný se řídí veskrze svým přirozeným jazykovým citem, teorie sama není jednotná a odtud ta značná různost a rozmanitost v užívání záporového genitivu.“

Záporový genitiv má z velké části význam partitivní, to znamená, že se může používat ve všech případech, kdy se jedná o význam celkový. Některé další okolnosti, jako abstraktnost, látkovost, hromadnost předmětu, mohou podporovat použití záporového genitivu ve větě³⁷.

Jedním z vlivů ruštiny na český jazyk bylo zvýšení frekvence záporového genitivu. V ruštině tento prostředek plní podobné funkce jako v češtině, avšak existují některé rozdíly v použití tohoto prostředku. B. Havránek (1961)³⁸ píše o rozdělení ruského záporového genitivu na podmětový a předmětový. Podmětový genitiv se pravidelně používá v záporných větách se sponovým *нет* *Его теперь в Праге нет* (Teď není v Praze.). a v případech, kdy genitiv má význam „vůbec žádný“ *Ответа из полка не пришло* (Z pluku (vůbec žádná) odpověď nepřišla.). Předmětový genitiv se vyskytuje po přechodných slovesech, jeho využití může být jak fakultativní, tak i obligatorní.

Analýza překladů záporových genitivních vazeb do češtiny se zakládá na klasifikaci B. Havránka v *Průruční mluvnici ruštiny pro Čechy*.

1. Ruský záporový genitiv podmětový.

Podmětový genitiv v ruštině zastupuje nominativ, pravidelně se používá v záporových větách neosobních se sponou *нет* „není“. Příklad č. 1 demonstruje způsoby překladu ruské neosobní věty se záporovým genitivem. Pod vlivem originální konstrukce byly ve starších překladech od Minaříka a Mathesia použity neosobní věty se záporovým genitivem, abstraktnost předmětu v uvedené větě dovoluje využití genitivního spojení v češtině. Autoři mladšího překladu zvolili jako ekvivalent větu s podmětem v nominativu.

- 1) Слушай, Дарья: нет выше *счастья*, как собою пожертвовать.
 - Minař.: Poslyš, Darjo: není *vyššího štěstí*, než sebe obětovat.
 - Math.: Poslyš, Darjo, není *většího štěstí*, než je sebeobětování.
 - HaH.: Poslyš, Darjo: neexistuje *větší štěstí* než se obětovat.

³⁷ DANEŠ, F., GREPL, M. a HLAVSA, Z. Akademická mluvnice češtiny III. Vědecký redaktor Jan Petr. Academia, Praha, 1987.

³⁸ HAVRÁNEK, B. (eds.), Průruční mluvnice ruštiny pro Čechy, str. 295-297, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1966.

Originální věty č. 2 a 3 jsou též neosobní, ale na rozdíl od výše uvedeného příkladu mají zevšeobecnující pojetí „vůbec žádný“. Věta č. 2 byla do češtiny přeložena jako věta s nominativním podmětem *telegram*, který v originálu měl genitivní formu. Pro příklad č. 3 starší překladatelé zvolili neosobní konstrukci s dativem, mladší pak jako ekvivalent jednoduchou větu, ve které je původní genitivní tvar nahrazen nominativem ve funkci podmětu.

2) *Телеграммы* никакой не пришло.

- Minař.: *Telegram* nepřišel žádný.
- Math.: *Telegram* nepřišel žádný.
- HaH.: Žádný *telegram* nepřišel.

3) *Исследований* не оказалось.

- Minař.: Ke *studiím* nedošlo.
- Math.: Ke *studiím* nedošlo.
- HaH.: *Studie* se neobjevily.

2. Ruský záporový genitiv předmětový.

Genitiv předmětový se klade v ruštině v záporových větách po slovesech přechodných, má obligatorní charakter v případech, kdy se ve větě zápor zesiluje pomocí zájmena *никакой* s významem „žádný, ani jeden“ anebo pomocí záporné částice *ни* „ani“ a také když se používá ustálené slovní spojení. V jiných případech má tento prostředek fakultativní charakter, je možné kolísání mezi vazbami genitivními a akuzativními.

V příkladu č. 4 je záporový genitiv v ruštině obligatorní, protože předmět je ve spojení s negační částicí *ни*, takže do věty proniká pojetí zevšeobecnující. V češtině v tomto případě existují dvě možnosti překladu této věty: buď pomocí akuzativní vazby, kterou zvolili Mathesius, Hašková a Hulák, nebo využitím genitivního spojení, které použil autor staršího překladu Minařík.

4) ...отнодь ему не давай *ни рубля* никогда.

- Minař.: ... nedej ani *ruble*.
- Math.: ... z těch mu nedávej nikdy ani *rubl*.
- HaH.: ... z toho mu nikdy vůbec nic nedávej, ani *rubl*.

Příklad č. 5 ukazuje, jakým způsobem autoři pracovali s ruským ustáleným slovním spojením s genitivem. Ustálené spojení *не придавать значения* Minařík a Mathesius přeložili pomocí genitivních konstrukcí, které napodobují ruský vzor. V mladším překladu byla zvolena konstrukce s akuzativní vazbou.

- 5) Но, во-первых, сам Николай Всеволодович *не придает* этому делу никакого значения...
- Minař.: Ale především sám Nikolaj Vsevolodovič *nedodává* této věci žádného významu...
 - Math.: Ale předně Nikolaj Vsevolodovič sám *nepřikládá* této věci žádné váhy...
 - HaH.: Ale především Nikolaj Vsevolodovič sám *nepřikládá* té záležitosti nejmenší význam...

Použití záporového genitivu v současné češtině je vzácné, avšak ve starších textech tento prostředek byl častější i vlivem kodifikace. V textu S. Minaříka se v ojedinělých případech objevují vazby se záporovým genitivem, které nejsou podložené originálním textem. Jako příklad může posloužit věta č. 8, která byla Minaříkem přeložena s využitím předmětového záporového genitivu. Ostatní překladatelé ve shodě s originálem použili spojení akuzativní.

- 6) Вы и чай не допили ...
- Minař.: Ani *čaje* jste nedopil ...
 - Math.: Ještě jste nedopil ani *čaj* ...
 - HaH.: Ani *čaj* jste nedopil ...

Ve všech případech, které byly zvoleny k analýze záporového genitivu předmětového, se v ruských záporových větách objevovalo spojení s genitivem, ovšem genitivní vazby zdůrazňující zápor jsou v soudobé ruštině fakultativní záležitostí. Uvedené ruské věty by v soudobých textech spíše obsahovaly spojení akuzativní, s výjimkou ustálených spojení, například *она не получила подарков/не получила подарки*, *он не любит конфет/не любит конфеты* (ona nedostala dárků/ dárky, on nemá rád bonbónů/ bonbóny).

Posesivní genitiv.

Přivlastňovací neboli posesivní genitiv bývá také nazýván přivlastňování druhové. Tento prostředek je bezpříznakový, může nahrazovat přídavné přivlastňovací jméno³⁹. J. Hlavsová⁴⁰ v časopisu *Naše řeč* pojednává o stále se zvětšujícím ústupu užívání posesivních adjektiv vůči genitivním vazbám. Takový místní a generační růst užívání přivlastňovacího genitivu J. Hlavsová spojuje s komplikacemi při tvoření posesivních přídavných jmen, které spočívají v alternaci koncových souhlásek u některých substantiv, například *sestra – sestřin, matka – matčin*.

O dominanci tohoto druhu genitivu píše J. Vachek:⁴¹ „... stále běžnější zatlačování tvaru posesivního adjektiva adnominálním genitivem, a to především od osobních jmen...“ „Závažnost dokladů, jež tu byly výše uvedeny, nijak nezmenšují námitky, že tu do českého publicistického slohu takového vyjadřování proniká pod vlivem ruštiny, kde je posesivní adjektivum ve svém základním (tj. nesubstantivizovaném) významu dnes už jen historickou záležitostí.“ Podle J. Vachka (1972) výklad vytlačování adjektivních posesivních tvarů vlivem ruštiny není správný. J. Vachek nezavrhuje názor, že ruština posloužila jako impuls k zvýšení frekvence přivlastňovacího genitivu, ale považuje nahrazování posesivních adjektiv adnominálními genitivy za vnitřní potřebu českého jazykového systému. „Jinými slovy, vliv ruštiny na češtinu by se byl v tomto bodě gramatického systému patrně neuplatnil, kdyby nebyl býval ve shodě s obecnou vývojovou tendencí české gramatické soustavy, v našem případě s tendencí k likvidaci neurčitých adjektivních tvarů.“⁴² Dále píše, že tento vývoj míří k odstranění významového rozdílu mezi typem *práva autora* (v obecném pojetí) a typem *práva autorova* (vztah k určité osobě).

V další části kapitoly jsou uvedeny překlady ruských posesivních genitivních konstrukcí do češtiny. V ukázce č. 1 všichni překladatelé přeložili originální konstrukci *žena Virginského/ švagr Virginského* zachováním genitivní vazby, protože příjmení je v adjektivním tvaru. Mladší překlad zjednodušuje původní konstrukci *bratr ženy na švagr*.

³⁹PROUZOVÁ, H. Umělčin životopis?, *Naše řeč*, ročník 69 (1986), číslo 1.

⁴⁰HLAVSOVÁ, J. K některým místním (nářečním) rozdílním v tvoření vztahových adjektiv v češtině, *Naše řeč*, ročník 65 (1982), číslo 4.

⁴¹VACHEK, J., Ještě k osudu českých posesivních adjektiv (Glosa k pohybu v českém tvarosloví), *Slovo a slovesnost*, ročník 33 (1972), číslo 2.

⁴²VACHEK, J., Ještě k osudu českých posesivních adjektiv (Glosa k pohybu v českém tvarosloví), *Slovo a slovesnost*, ročník 33 (1972), číslo 2.

- 1) ... родной брат *жены Виргинского*.
- Minař.: vlastní bratr *ženy Virginského*.
 - Math.: vlastního bratra *ženy Virginského*.
 - HaH.: *švagr Virginského*.

V příkladech č. 2 a 3 starší překlady od Minařika a Mathesia používají vazby s genitivem subjektivým označující původce dějů (smrt otce, nářek/zaječení matky). Tato spojení napodobují původní ruské vazby. V textu od Haškové a Huláka byly použity konstrukce s přivlastňovacími adjektivy. V tomto případě jsou použité prostředky ekvivalentní.

- 2) До *смерти отца* своего он, впрочем, не решался...
- Minař.: Do *smrti svého otce* se ostatně neodvážil...
 - Math.: Ostatně až do *smrti svého otce* se neodhodlal...
 - HaH.: Nicméně se až do *otcovy smrti* neodhodlal...
- 3) ... не обратив должного внимания на *взвизг своей матери*...
- Minař.: ... nepovšimnuvši si ani náležitě *nářku své matky*...
 - Math.: ... ani neobrátila patřičně pozornost na *zaječení své matky*...
 - HaH.: ... ani nevěnovala náležitou pozornost *matčinu jekotu*...

Z příkladů uvedených výše je patrný závěr, že přivlastňovací genitivní konstrukce a posesivní adjektiva jsou konkurující prostředky, které se mohou v textech vzájemně zaměňovat. Ovšem překlad od Haškové a Huláka se v některých případech vyhýbal posesivním genitivům.

Inventář morfologických a syntaktických rusismů v českém jazyce je rozsáhlý. V dané práci byla analyzována pouze malá část morfologických a syntaktických rusismů a ruských prostředků ovlivňujících češtinu. Závěrem této kapitoly je zjištění, že většina rusismů se s postupem času přestala užívat, nebo se stala stylisticky omezenými jevy: například participium končící na -vší přešlo do oblastí archaismů, kdežto používání přechodníků je možné, ale je omezováno stylem textu. Avšak některé rusismy a ruské vlivy v češtině přetrvávají. „Nejvýznamnějším faktorem, který spolupůsobí při přežívání rusismů v současné češtině, jsou nejspíš různá kompendia, učebnice a „klasické“ (autoritativní) vědecké texty u doby před r. 1989, které doposud [...] ovlivňují podobu odborného stylu, a tím i podobu intelektualizovaného stylu

publicistického a prostě sdělovacího,⁴³ například J. Gebauer, B. Havránek, F. Trávníček jsou dodnes citovanými autory vědeckých prací a jejich způsob psaní je vzorem odborného stylu.

Lexikální rusismy.

Velký podíl na obohacování slovní zásoby novými lexikálními jednotkami včetně rusismů měli čeští obrozenci: J. Jungmann, V. Hanka, F. L. Čelakovský, P. J. Šafařík, J. S. Presl. Část rusismů zavedených v tomto období nezakotvila v lexikálním systému, některé naopak se staly součástí soudobého spisovného jazyka a jejich cizí původ v dnešní době je obtížné rozpoznat.

Rusismy popisující ruské reálie.

Především prostřednictvím překladů se do českého jazyka dostala slova popisující ruské reálie. Některé z těchto lexikálních jednotek se aktivně užívají v soudobé češtině pro označení ruských jevů, jiné byly přejaty do češtiny a v krátké době se staly stylisticky omezenými a byly v textech nahrazovány českými slovy.

Reálie jsou předměty a jevy specifické pro určitý národ a stát a nemusí existovat v praxi lidí mluvících jiným jazykem. Do této skupiny patří slova označující předměty materiální a duchovní kultury určitého národa, názvy tradičních jídel, předmětů, oblečení a také slova označující politické instituce nebo společenské fenomény⁴⁴. S. Vlachov a S. Florin⁴⁵ používají pro tyto jednotky název „bezekvivalentní lexikum“, protože výstižný překlad takových lexémů je obtížný.

Reálie, o kterých se jedná v této kapitole, se staly součástí českého lexikálního systému, ovšem jejich využití v textech může být omezené jak stylem textu, tak například i časovým odstupem, protože současné reálie se změnily (cizí reálie jsou vždy spojené s určitým historickým obdobím, většina jednotek analyzovaných v této práci označuje jevy charakteristické pro 19. století).

⁴³ VLÁNA, O. a kol. Lexikální rusismy v současné češtině. Olomouc, 2016

⁴⁴ БАРХУДАРОВ, Л., С. 1975, Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода), Междунар. отношения, 1975.

⁴⁵ ВЛАХОВ, С., ФЛОРИН., С. Непереводимое в переводе, Междунар. Отношения, Москва, 1980.

Existuje několik způsobů překladu reálií: cizí jednotka může být přejata do jazykového systému češtiny (slovo bylo transliterováno nebo transkribováno a jeho význam se stal známým), takový překlad je nejpřesnější, nebo může být význam reálie opsán pomocí delšího vyjádření, pomocí kalku, a nakonec může být cizí lexém nahrazen domácí jednotkou s podobným významem (Barchudarov L. S. 1975).

V další části kapitoly je uveden seznam rusismů popisujících ruské reálie. Tento seznam se zakládá na slovníku rusismů uvedeném v práci *Lexikální rusismy v současné češtině* (Bláha O. a kol. 2016). U vybraných jednotek byly analyzovány jejich překlady do češtiny. Význam každého lexému byl ověřen v *Slovníku spisovného jazyka českého*⁴⁶, pro zjištění přesného významu ruských jednotek byl použit *Výkladový slovník* T. F. Jefremovové⁴⁷.

Uvedená slova označující ruské reálie v starších i v novějších překladech mají různé zastoupení. Některé z vybraných jednotek označují jevy, které jsou dodnes rozšířené v ruském prostředí, proto jejich frekvence v českých překladech je vysoká (ikona, kopejka), v ostatních případech jde o reálie, které se v současné ruštině staly historismy, ale prostřednictvím literárních textů jsou stále známé.

Níže uvedená slova označující reálie byla do českého překladu přejata pomocí transliterace nebo transkripce. V případě transliterace se jedná o reprodukování podoby cizí jednotky pomocí českých hlásek. Výsledkem takového přejetí jsou například slova *balalajka* nebo *boršč*. Pomocí transkripce (přejetí fonetické podoby slova) byly do češtiny vypůjčeny jednotky jako *barzoi* od *борзои* (ruský chrt) a *sabor* (chrám) od *собор*. V dané kapitole jsou uvedené názvy pro ruské reálie, které byly v dřívějších dobách přejaté do češtiny, ale jejich překlad v textech je různý.

Analyzované jednotky se v původním textu vyskytovaly opakovaně, pro názornost byly vybrány věty, které měly v originále i v překladech podobnou strukturu.

Bojar, -a m. (též **bojarin**) rus. *боярин*.

SSJČ: (v Kyjevské a Moskevské Rusi) příslušník vysoké šlechty.

⁴⁶ HAVRÁNEK, B., (eds), BĚLIČ, J., HELCL, M., JEDLIČKA, A. Slovník spisovného jazyka českého, Akademie věd České republiky, Praha, 1989.

⁴⁷ ЕФРЕМОВА, Т., Ф. Современный словарь русского языка три в одном: орфографический, словообразовательный, морфемный: около 20 000 слов, около 1200 словообразовательных единиц, АСТ, Москва, 2010.

Slovo *боярин* bylo v českých verzích románu přeloženo jako *bojar*, lexém *bojarin* utvořený podle ruského slova se v textu nevyskytuje.

русского *боярина* времен Московского царства ...

- Minař.: ruského *bojara* z dob Moskevské říše.
- Math.: ruského *bojara* za časů moskevského carství.
- HaH.: ruského *bojara* v dobách Moskevského carství.

Kromě toho se v textu objevuje ruské adjektivum *боярский* (bojarský) odvozené od *bojar*, které je ve vydáních z roku 1966 a 2000 přeloženo jako *šlechtický*, což významově odpovídá ruskému. Toto adjektivum se vyskytuje v básni v jedné z kapitol románu. Báseň byla přeložena B. Mathesiem, jeho překlad byl použit i v překladu Haškové a Huláka.

Злобной завистью *боярской*

- Minař.: zlobnou závistí *bojarskou*
- Math.: *šlechtická* zášť pošťovala.
- HaH.: *šlechtická* zášť pošťovala.

Drožka, -y f. rus. *дрожки*.

SSJČ: (pův.) nájemný osobní povoz tažený jedním koněm.

Tento rusismus byl použit ve všech verzích překladu. V některých případech Mathesius, Hašková a Hulák použili jako ekvivalentní výrazy *kočár*, *fiakr* a také slovo *bryčka*, které má podobný význam (SSJČ: lehčí nekrytý osobní povoz se sedadly nad koly).

на легковых извозчичьих *дрожках* прежнего фасона.

- Minař.: v lehké *drožce* starého tvaru.
- Math.: v *drožce* starého typu.
- HaH.: v *drožce* starého typu.

Slovo *bryčka* je polonismus, který se vyskytuje i v ruském původním textu, toto slovo autoři překladu z roku 1966 a 2000 ho ponechali beze změny:

уже усаживались в крытую *бричку*.

- Minař.: se už posazovali do kryté *bryčky*
- Math.: už sedali do kryté *bryčky*
- HaH.: nasedali do kryté *bryčky*.

Икона, -у f. (též **икон, -у** m.) rus. *икона*.

SSJČ: obraz Krista nebo svatých malovaný zpravidla na dřevěné nebo kovové desce.

Slovo *ikona* je internacionalismus, který má hojné zastoupení i v soudobé češtině, proto tento výraz je přítomný v každém z překladů:

и протеснились к *иконе*.

- Minař.: protlačili se k *ikoně* dosti nešetrně.
- Math.: protlačili se k *ikoně*.
- HaH.: protlačili se k *ikoně*.

Kromě toho pro překlad tohoto rusismu Hašková a Hulák ve svém textu používali i slovo *obraz*, i přes to, že lexém *ikona* se stal internacionalismem:

большая *икона* богородици.

- Minař.: veliká *ikona* Bohorodičky
- Math.: velká *ikona* Bohorodičky
- HaH: veliký *obraz* Panny Marie.

Novější text překládá slovo *богоматерь* pomocí výrazu *Panna Maria*, ostatní texty pracují s výrazem *Bohorodička*, který se více podobá slovu použitému v originálu. Oba výrazy mají stejný význam a jsou ustáleným pojmenováním Panny Marie.

Копějka (též kopejka), -у f. rus. *копейка*.

SSJČ: setina rublu.

Tento rusismus označující drobnou minci se objevuje ve všech překladech:

четверть *копейки*

- Minař.: čtvrt *kopejky*.
- Math.: čtvrt *kopejky*.
- HaH: čtvrt *kopejky*.

V jedné z vět B. Mathesius přeložil toto slovo pomocí českého výrazu *halíř* (SSJČ: setina koruny), který má podobný význam jako kopejka, avšak vztahuje se k české měně. Významově takový překlad není v rozporu s originálem, v původním textu se v daném případě jedná o ustálené slovní spojení *не дать ни копейки* s významem „nic nedát, nic nedostaneš“, které autor převedl do české podoby, vyjádřil ho českým frazémem:

не дам тебе ни *копейки*.

- Minař.: nedám ti ani *kopejku*.
- Math.: neuvidíš ode mne ani *halíř*.
- HaH.: Nedám ti ani *kopejku*.

Samovar, -u m. rus. *самовар*.

SSJČ: přístroj na vaření vody (a na udržování vody ve varu), zprav. k přípravě čaje.

Tento rusismus označuje známou ruskou reálii, proto se objevuje ve všech překladech.

самовара даже у них не было

- Minař.: dokonce ani *samovar* neměli
- Math.: neměli ani *samovar*
- HaH: ani *samovar* neměli

V další části práce probíráme ruské výrazy, které byly ve starších překladech převzaty beze změn, ale Hašková a Hulák pro svůj překlad, který je nejaktuálnější z hlediska užívané slovní zásoby, zvolili jiné české lexémy s podobným významem. Výměna slov označujících ruské reálie za české výrazy je jedním z přijatelných způsobů překladu rusismů. Takové nahrazování lexikálních jednotek může ukazovat na změnu stylistické platnosti rusismů použitých v románu. Ovšem používání ruských jednotek v textech překladů má za účel výrazněji popsat dobu, ve které vznikalo literární dílo. Historismy popisující ruské reálie dřívějších dob též mohou sloužit v textech jako umělecké prostředky s národně-historickým zabarvením (Vlachov S., Florin S. 1980).

Bát'uška, bat'uška -y m. rus. *батьюшка*.

SSJČ: (v rus. prostředí) důvěrný název pro otce nebo váženého muže.

Toto slovo se v originálním textu především používá pro označení urozeného člověka. Jako ekvivalentní a vhodnější pro český překlad výraz Mathesius, Hašková a Hulák používali spojení *drahý pán*. Pouze S. Minařík ve svém textu důsledně používá rusismus *bat'uška*.

Батьюшка, Степан Трофимович

- Minař.: Bát'uško, Stěpane Trofimoviči
- Math.: *Drahý můj pane*, Stěpane Trofimoviči
- HaH.: *Pane drahý*, Štěpáne Trofimoviči

Slovo *батюшка* se v originálním textu objevuje možná i s ironickým významem. Pro vyjádření ironie B. Mathesius použil zdobnělinu *panáček*, v překladu z roku 2000 se objevuje spojení *mladý pán*.

Прощайте, *батюшка*, не знаю вашего имени-отчества.

- Minař.: Odpusťte, *baťuško*, neznám vašeho jména.
- Math.: Sbohem, *panáčku*, neznám vašeho jména.
- HaH.: Spánembohem, *mladý pane*, nevím, jak vám říkají.

Ruské slovo *батюшка* v ruštině se používá i pro označení kněze nebo církevních činitelů. S tímto významem se slovo *baťuška* objevuje v románu jako oslovení kostelníka. Mathesius a Hašková a Hulák přeložili lexém s takovým významem pomocí slova *otec*. Význam tohoto slova a jeho adekvátní překlad může být zjištěn pouze podle kontextu, v níže uvedené větě se jedná o rozhovor vdovy s kostelníkem (rus. причетник).

Да что ты, *батюшка*, – озлилась вдруг вдовица.

- Minař.: „Ale co povídáš, *baťuško*“ rozeznila se z znenadání vdova.
- Math.: „Co to říkáš, *otče*“ rozhorlila se náhle vdova.
- HaH.: „Ale co tě nemá, *otče*“ rozkatila se najednou vdova.

Ďáček, -čka m. rus. *дьак, дьячок*.

SSJČ: (v rus. prostředí) pomocník při bohoslužbách, jáhen.

Tento rusismus byl použit v překladech Minaříka a Mathesia: Pro překlad tohoto ruského slova překladatelé novějšího textu zvolili lexém *kostelník*.

я вот прочел, что какой-то *дьячок*

- Minař.: nějaký *d'jaček*.
- Math.: jakýsi *d'áček*
- HaH.: nějaký *kostelník*.

Mužik, -a m. rus. *мужик*.

SSJČ: (v starším rus. prostředí) rolník, sedlák.

Starší texty při překladu pracují s rusismem *mužik* a výrazy odvozenými od toho slova, např. *mužiček*. Text od Haškové a Huláka pracuje s jinými slovy, které se významově blíží uvedenému rusismu: *rolník, sedlák, chalupníček*.

o charaktere ruského člověka вообще и ruského *мужичка* в особенности.

- Minař.: ruského *mužika*
- Math.: ruského *mužika*
- HaH.: ruského *rolníka*.

Další část této kapitoly je věnovaná rusismům, které nebyly použity ani v jednom z analyzovaných překladů i přes to, že takové lexikální jednotky v českém lexiku existují a tyto reálie jsou zastoupené v originálním textu. Ovšem níže uvedená slova jsou málo známá českému čtenáři, proto jejich překlad pomocí ekvivalentních českých výrazů je přijatelný.

Bárin, -a m. rus. *барин*.

SSJČ: (v rus. předrevolučním prostředí) příslušník privilegovaných tříd, pán (dnes iron.).

Toto slovo je hojně zastoupené v původním textu, ale v analyzovaných překladech se rusismus *bárin* neobjevuje. V případech, kdy v originálu funguje jako oslovení urozené osoby, překladatelé zvolili jednotky *pán* (neutrální):

скажи ты своему *барину*

- Minař.: a řekni svému *pánovi*
- Math.: a vyřid' svému *pánu*
- HaH: a vyřid' ode mne *pánovi*

Na jiných místech použili pro lexém *bárin* S. Minařík a B. Mathesius slovo *statkář*, novější překlad má spojení *urozený pán*. Takové překlady zdůrazňují význam slova *bárin* jako osoby, která vlastní majetek.

барин, верующий „на “всякий случай”

- Minař.: *statkář*, věřící, pro všechny případy.
- Math.: *statkář*, věřící, pro každý případ
- HaH: *urozený pán*, věřící tak říkajíc pro všechny případy.

Činovník, -a m. rus. *чиновник*.

SSJČ: úředník v carském Rusku mající určitý „čin“ ve významu „služební hodnost, úřad“.

Tento rusismus se v textech nevyskytuje, autoři přeložili tuto jednotku pomocí českého výrazu *úředník*, který má podobný význam.

Виргинский, здешний *чиновник*

- Minař.: zdejší *úředník*
- Math.: zdejší *úředník*
- HaH: zdejší *úředník*

Gosudar, -a, hosudar, -a m. rus. *государь*.

SSJČ: kniž. ruský car.

Tento výraz se v ruštině používá jako synonymum slova „car“, do češtiny byl přeložen jako *panovník* nebo *mocnář*.

Я служил *государю* моему

- Minař.: Sloužil jsem svému *panovníkovi*
- Math.: Já sloužil svému *mocnáři*
- HaH.: Já sloužil svému *panovníkovi*

Také toto slovo se může používat jako uctivé oslovení nadřízené osoby. S tímto druhým významem je v textu více příkladů, každý překladatel pro tento výraz zvolil slovo *pán* s ustálenými přívlastky.

Сделайте мне одолжение, милостивый *государь*

- Minař.: velectěný *pane*
- Math.: vážený *pane*
- HaH: vážený *pane*

Sabor, -u m. rus. *собор*.

SSJČ: v prostředí východních Slovanů chrám.

Tento rusismus se v textech překladů neobjevuje, slovo bylo přeloženo v textech Mathesia a Minaříka slovem *chrám*, které je v češtině rozšířenější. Autoři novějšího překladu použili výraz *kostel*, které je v soudobé češtině hojně zastoupeno, ale není vhodné pro označení pravoslavného chrámu.

у *собора* стоят

- Minař.: u *chrámu* stojí
- Math.: stojí u *chrámu*
- HaH.: u *kostela*

V kapitole byla popsána pouze malá část reálií, které jsou příznačné pro originální text a styl F. M. Dostojevského. Výběr analyzovaných jednotek byl určen dvěma podmínkami: za prvé, nebyly analyzovány výrazy, které se staly součástí jak české, tak i internacionální slovní zásoby, například *vodka*, *matrjoška*; za druhé, nebyly zkoumány lexémy se specifickými významy, které jsou často spojené s určitou geografickou oblastí Ruska, například *palanka*⁴⁸, *akyn*⁴⁹, *kumys*⁵⁰, dané lexikální jednotky jsou teritoriálně omezené, proto i v originální ruské literatuře bývají vysvětlené v poznámkách.

Analýza uvedených rusismů označujících ruské reálie ukázala, že některé lexikální jednotky byly použity jak v starších, tak i v novějších překladech, z čehož lze odvodit, že tyto rusismy jsou známé českým čtenářům, jejich výskyt v literárních textech je ovšem omezen na originální díla popisující ruské prostředí nebo na překlady ruských textů. Z uvedených výrazů má vysokou frekvenci pouze slovo *ikona*, podle Českého národního korpusu (SYN2015) patří do stovky nejvíce užívaných rusismů⁵¹. Část ruských slov, která jsou méně známá, byla v textech přeložena pomocí jednotek s podobným významem, jejich výskyt v textech překladů je minimální.

Juxtapozitivní spojení podle ruského vzoru.

V překladu S. Minaříka se objevily lexikální jednotky, které byly tvořeny napodobováním slov použitých v originálním textu. Jsou to lexémy složené ze dvou substantiv a spojené spojovníkem. Taková juxtapozitivní spojení jsou v češtině rozšířená především v oblasti terminologie, například v názvech profesí *inženýr-technolog*. „Původním českým protějškem je v řadě uvedených případů kongruentní spojení typu adjektivum + substantivum.”⁵²

V ruském jazyce se substantivum složené ze dvou slov bez spojovacího vokálu píše se spojovníkem. Spojovník se používá při těsném spojení podstatných jmen, jako například v níže uvedeném slově *inženýr-stavitel*. Ale jak je vidět z příkladů, tento

⁴⁸ **Palanka**, -y ž. (z rus. driv. tur. driv. řec.) (v rus. prostředí) společné obydlí kozáků, SSJČ

⁴⁹ **Akyn**, -a m. (z rus. driv. turkotat.) lidový pěvec u tureckých národů (Kazachů, Kirgizů aj.) SSJČ

⁵⁰ **kumys**, -u m. (6. j. -u) (z rus. driv. turkotat.) nápoj z kvašeného kobyliho mléka oblíbený zvl. ve Střední Asii a užívaný tam i k léčení někt. chorob SSJČ

⁵¹ BLÁHA, O. a kol. Lexikální rusismy v současné češtině. Olomouc, 2016.

⁵² BLÁHA, O. a kol. Lexikální rusismy v současné češtině. Olomouc, 2016.

lexém označující povolání byl do češtiny přeložen různými způsoby: Minařík využil nevlastní kompozitum se spojovníkem, které napodobuje ruský lexém, další lexém autoři přeložili pomocí kongruentního spojení, ve kterém substantivum *inženýr* vystupuje jako řídicí člen.

1) замечательнейший инженер-строитель

- Minař.: pozoruhodný *inženýr-stavitel*
- Math.: znamenitý *stavební inženýr*
- HaH.: vynikající *stavební inženýr*

Dalšími příklady podobného tvoření nevlastních kompozit jsou v překladu Minaříka výrazy *učitel-Němec* a *archeolog-samouk*, které jsou v originálním textu spojeny pomocí spojovníku. Pro překlad těchto výrazů autoři zvolili různé prostředky. Ruské spojení č. 2 bylo v překladech Mathesia a Haškové a Huláka, stejně jako ve výše uvedeném případě, přeloženo kongruentním spojením, ve kterém adjektivum *německý* určuje substantivum *učitel*. Pro překlad spojení č. 3 *археолог-самоучка* B. Mathesius použil jako základní člen slovo *samouk*, které v originálním textu je spíše členem doplňujícím, a určil ho pomocí spojení se substantivem v lokálu, vzniklo tím spojení s jiným vztahem. Hašková a Hulák použili spojení juxtapozitivní bez spojovníku.

2) немец-учитель

- Minař.: *učitel-Němec*
- Math.: *německý učitel*
- HaH.: *německý učitel*

3) археолог-самоучка

- Minař.: *archeolog-samouk*
- Math.: *samouk v archeologii*
- HaH.: *archeolog samouk*

Nepravá kompozita tvořená pomocí juxtapozitivních spojení působí v češtině nepřírozně, proto byla v novějších překladech přeložena pomocí jiných prostředků se stejným významem.

Ruská kompozita v českém jazyce.

V českém lexikálním systému existují specifické rusismy, které se svou stavbou podobají českým složeninám. Ruský původ těchto lexikálních jednotek není zřetelně viditelný kvůli jejich fonologické a pravopisné adaptaci a také kvůli příbuznosti obou jazyků, ovšem slovníky ukazují na to, že jednotky byly přejaty v období obrození.

Prvním příkladem demonstrujícím takový typ výpůjček z ruštiny je slovo *drahocenný*, které svou strukturou připomíná českou složeninu.

Drahocenný rus. *драгоценный*.

SSJČ: stojící mnoho peněz; nádherný, skvostný.

Tento rusismus se skládá z kořenů dvou ruských lexémů *дорогой* + *цена* (drahý + cena), ovšem v české hláskové variantě. Tento rusismus se hodně podobá českému lexému proto, že oba lexémy tvořící kompozitum mají praslovanské kořeny, v obou jazycích se dochovaly v podobném znění. O ruském původu tohoto lexému píše G. A. Liličová⁵³, jeho zavedení přisuzuje V. Hankovi, který ho používal ve svých překladech. Pro překlad tohoto slova používají Mathesius, Hašková a Hulák opis pomocí českých slovních spojení: *velmi cenná věc*, *velká vzácnost* (příklad č. 1); avšak na jiných místech užívají přímo slovo „drahocenný“. V překladech Haškové a Huláka a Mathesia je slovo *drahocenný* ve spojení se substantivem *čas*, tedy v ustáleném slovním spojení *drahocenný čas* (příklad č. 2). Minařík používal rusismus důsledně.

1) А я к тому же иногда рассмешу – а это уж *драгоценно*

- Minař.: a to už je *drahocenné*
- Math.: a to je *velmi cenná věc*
- HaH.: a to je *velká vzácnost*

2) *драгоценное время*

- Minař.: *drahocenný čas*
- Math.: *drahocenný čas*
- HaH.: *drahocenný čas*

⁵³ LILIČOVÁ G. A. Ruské lexikální prvky v českém básnickém jazyce počátku XIX. století. 1975.

Velkodušný (též velikodušný), rus. *великодушный*, adjektivum od podstatného jména *velikoduší* (velkoduší).

SSJČ: velkomyslný, šlechetný, ušlechtilý.

Tento rusismus se skládá z kořenů dvou ruských lexémů *великий* a *душа* (veliký + duše) spojených pomocí morfému *o*. Z důvodu příbuznosti ruštiny a češtiny se výpůjčka podobá českému kompozitu, ovšem první doklady použití rusismu pochází z překladů F. Vetešníka, slovo se také objevuje v Jungmannově *Slovesnosti*⁵⁴. Lexém měl v češtině původní podobu *velikoduší*, *velikodušný*, takové tvary se používaly v období obrození v textech Jungmanna, Palackého a jiných. V analyzovaných překladech byl rusismus využit pouze v některých případech v překladu B. Mathesia (příklad č. 3), ruské slovo *великодушие* a odvozeniny od tohoto slova byly ve většině případů přeloženy pomocí lexémů *velkomyslnost*, *velkomyslný* nebo *velkorysý*. (příklad č. 4). Slovo *velkomyslný* má podobný význam, a je široce rozšířené v češtině, proto takový překlad může být pojat jako adekvátní.

3) Это выставило бы в ... *великодушном* виде

- Minař.:... *velkomyslné* podobě
- Math.: ... *velkodušné* v poměru
- HaH.: ... *velkorysé* podobě

4) удивлю всё поколение *великодушием*

- Minař.: překvarím celé pokolení *velkomyslností*
- Math.: v údiv svou *velkomyslností*
- HaH.: ohromím svou *velkomyslností*

Jak bylo uvedeno výše, určení původu podobných lexikálních jednotek je komplikováno příbuzností jazyků. Zjištění etymologie takových lexémů je možné pouze srovnáním starších originálních textů a překladů do češtiny. Historickosrovnávací metoda umožňuje výzkum vzájemného ovlivňování slovanských jazyků i na rovině lexikální.

⁵⁴ BLÁHA, O. a kol. Lexikální rusismy v současné češtině. Olomouc, 2016.

Okazionální použití rusismů.

Charakteristickou vlastností lexikální roviny jazykového systému je její dynamičnost, která se projevuje jako vznik nových lexémů a zánik nepotřebných. Jak bylo uvedeno výše, výpůjčky z cizích jazyků přispívají k obohacování slovní zásoby, avšak zdaleka ne všechny přejaté výrazy se stávají součástí slovní zásoby. Některé jednotky se dostávají na okraj lexikálního systému, jiné se objevují v psaném textu pouze několikrát a zanikají. Použití lexikálních jednotek, které se vyskytují pouze ojedinele, můžeme označit za okazionální. V této práci se za okazionální použití považuje výskyt foneticky upravených ruských slov pod vlivem originálního textu.

Prevaschaditělstvo, rus. *превосходительство* (titul, oslovení).

Ve svém překladu použil S. Minařík rusismus *prevaschaditělstvo*, v daném případě transkriboval do české podoby ruské slovo *превосходительство* (čestný titul a oslovení⁵⁵). Autoři mladších textů pro překlad tohoto výrazu použili z latiny přejaté slovo *excellence*, které je v češtině běžně užívané pro „označení čestného titulu vysokých státních funkcionářů v mezinárodním styku“⁵⁶. Bláha (2016) v slovníkové části své práce uvádí rusismus *высокоблагородие* (rus. *высокоблагородие*) se synonymním významem „někdejší velmi uctivý titul a oslovení“, tento lexém by mohl být použit jako ekvivalentní prostředek pro překlad ruské jednotky.

- 2) так говорить и за его *превосходительство* меня сплетником называть.
 - Minař.: když mne k vůli jeho *prevaschaditělstvu* nazýváte klepařem.
 - Math.: že já jsem stran jeho *excellence* klepař.
 - HaH.: že dělám na Jeho *Excelenci* klepy.

Jako další příklad okazionálního použití rusismu v překladu S. Minaříka slouží slovo *veršek*. Označuje starou míru používanou v předrevolučním Rusku. Tento rusismus se v českém lexikálním systému neobjevuje, proto mladší autoři použili jiné míry pro označení délky: *coul*, *palec*.

⁵⁵ УШАКОВ, Д., Н. Толковый словарь русского языка, Советская энциклопедия, Москва, 1935 – 1940, 1. vydání.

⁵⁶ SSJČ |excellence|2019-06-10.

Veršek, rus. *вершок* – stará délková míra používaná v Rusku před zavedením metrického systému, 1 veršek se rovná 4,44 centimetrů⁵⁷.

2) люди были всего в какие-нибудь два вершка росту

- Minař.: lidé byli ... dva veršky vysokí
- Math.: kde byli lidé všeho všude čtyři coule vysokí
- HaH.: kde lidé měřili necelých šest palců

Výše uvedené rusismy byly použité pouze v překladu S. Minaříka, nebyly nalezeny ve slovníku *SSJČ*, neobjevují se ani v *Českém národním korpusu* (byly hledány v korpusech SYN 2015 – beletrie, ortofon v1, oral v1), proto jejich výskyt v textu považujeme za okazionální. Ovšem v *Kartotéce novočeského lexikálního archivu*⁵⁸ byly nalezeny dva záznamy slova *prevoschoditelstvo* z roku 1885 a 1934, ale je nutné podotknout, že S. Minařík použil jinou podobu ruského lexému (fonetický přepis).

Frazeologie v překladech.

Frazeologismy představují důležitou část každého jazyka, jejich významnost je doložená jejich historickou hodnotou, tyto jednotky se od starých časů uchovávají v jazyce a jejich užívání postupem času zůstává neměnné⁵⁹. Překládání frazémů je jedním z nejtěžších úkolů překladatelů, protože význam frazémů je „zčásti nebo zcela neodvoditelný z významů jeho komponentů“⁶⁰, proto by cizojazyčné frazémy měly být překládány do cílového jazyka na základě jejich významového jádra jako celku, důležitou roli při překládání hraje expresivita a metaforičnost překládané jednotky. „Při překladu frazeologismu jde totiž často o to, nikoliv překládat, nýbrž dosazovat, substituovat to, co se v dané situaci v daném jazyce říká.“⁶¹ Cizojazyčný frazém může být přeložen pomocí ustáleného spojení domácího se stejným nebo podobným významem nebo pomocí situačního ekvivalentu, „tj. celkem situačně adekvátním a výskytově podobným“ (V. Straková, 1994).

⁵⁷ УШАКОВ, Д., Н. Толковый словарь Ушакова, Сов. Энцикл., Москва, 1935 – 1940, 1. vydání.

⁵⁸ Kartotéka NLA | kartička | prevoschoditelstvo | 2019-06-16

⁵⁹ ČERMÁK, F. Frazeologie a idiomatika česká a obecná, 2008.

⁶⁰ ČERMÁK, F. Frazém a idiom. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017.

⁶¹ STRAKOVÁ, V. K překládání frazeologie. In Překládání a čeština, Kufnerová, Z. a kol, HaH, 1994.

V románu F. M. Dostojevského jsou frazeologismy bohatě zastoupeny, tato kapitola představuje způsoby překladů ruských frazémů v analyzovaných textech. Je rozdělena do dvou částí, první část je věnována ustáleným spojením větného a nevětného charakteru, druhá část uvádí překlady přirovnání.

Ruské frazémy větné a nevětné povahy.

Frazeologismy a idiomy větného charakteru jsou představeny především rčeními, pořekadly a okřídlenými spojeními. Nejdříve představíme okřídlené spojení, jehož autorem je F. M. Dostojevskij, toto spojení se v soudobé ruštině často používá jako záhlaví literárně-filozofických debat.

Frazém *сапог лучше Пушкина* „holínka lepší než Puškin“ byl poprvé použit autorem v stati z r. 1864 *Г-н Щедрин, или Раскол в нигилистах*. V polemické stati, obhajující důležitost ruské literatury, Dostojevskij ironicky psal: „Отселе вы должны себе взять за правило, что **сапоги во всяком случае лучше Пушкина**, потому что без Пушкина очень можно обойтись, а без сапогов никак нельзя обойтись, а следственно, Пушкин — роскошь и вздор.“ Později v politicky a kulturně angažovaném románu *Бэси* autor použil dané spojení znovu, právě skrze tento román se spojení *сапоги ниже Пушкина* stalo populárním podnětem k diskusím.

Pro překlad okřídleného spojení *сапоги ниже Пушкина* překladatelé použili různé prostředky. Minařík použil překlad doslovný, Mathesius a Hašková a Hulák použili opis, ale oba mladší překlady se mýlí ve významu slova *сапог*. *Сапог* může v přeneseném významu označovat člověka nešikovného, nezkušeného v práci⁶². Právě s takovým významem slova *сапог* bylo přeloženo okřídlené spojení v mladších překladech: Mathesius ve svém textu vypustil slovo *сапог*, ale vyjádřil myšlenku pomocí výpovědi *Puškin je nedostižný* (je lepší než ostatní (soudobí) spisovatelé), Hašková a Hulák přeložili frazém jako *břídilové stojí níž nežli Puškin*. Oba překlady ukazují na to, že byla nesprávně vyložena složka tohoto okřídleného spojení, slovo *сапог* je v daném frazeologismu použito ve svém primárním významu (bota, holínka). Nicméně toto okřídlené spojení není v ruštině rozšířené, proto překlady do češtiny pomocí opisu mohou být pokládány za výstižné.

⁶² УШАКОВ, Д., Н. Толковый словарь русского языка, Сов. Энцикл., Москва, 1935 – 1940, 1. vydání.

1. Он бесспорно согласился ... с мыслию о вреде религии, но громко и твёрдо заявил, что *сапоги ниже Пушкина* и даже гораздо.
 - Minař.: boty jsou níže než Puškin
 - Math.: v jeho očích je Puškin nedostižný
 - HaH.: různé břídilové stojí níž nežli Puškin

Dále následují příklady frazémů v ruštině rozšířených. Některé z těchto jednotek autor používal v originálním znění, které je dobře známé uživatelům ruštiny, jiná spojení měnil podle potřeb textu. Níže je analyzován překlad ruského idiomu, který autor použil v původní podobě beze změn.

Ruský frazeologismus *Куда Макар телят не гонял* má význam „velmi daleko, do nejvíce vzdálených míst (poslat, zahnat)⁶³“. V starším textu byl přeložen doslovně, takový překlad není dostačující proto, že taková frazeologická jednotka v češtině neexistuje, význam spojení pro českého čtenáře není úplně jasný. V novějších překladech byl jako ekvivalent zvolen český frazeologismus *Lišky/zajíci tam dávají dobrou noc*, který má význam shodující se s ruským idiomem „je to místo špatně přístupné, zapadlé a stagnující, zaostalé, popřípadě nekulturní a nezajímavé⁶⁴“. Ovšem v překladu od Mathesia ve vydání z roku 1966 byl použit frazeologismus přeložený doslovně z ruštiny (I v kraji Makara a jeho telat), český ekvivalent byl uveden v poznámkách pod čárou.

2. куда Макар телят не гонял
 - Minař.: kam Makar telat nehonil
 - Math.: I v kraji Makara a jeho telat (poznámka: kde si lišky dávají dobrou noc)
 - HaH.: Kde lišky dávají dobrou noc.

Níže uvedený ruský frazeologismus *Мизинца не стоит* se používá pro označení člověka nicotného, bezvýznamného ve srovnání s jiným⁶⁵. V překladu od Haškové a Huláka byl použit český frazeologismus *Nesahat někomu ani po kolena/kotníky/pás/ramena*, který má význam „vůbec se někomu nevyrovnat, být

⁶³ ФЕДОРОВ, А., И. Фразеологический словарь русского литературного языка. Астрель, Москва, 2008.

⁶⁴ ČERMÁK, F. a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky 4, Výrazy větné, Leda, Praha 2009.

⁶⁵ МОКИЕНКО, В., М., НИКИТИНА, Т., Г. Большой словарь русских поговорок, Олма Медиа Групп, Москва 2007.

mnohem horší, slabší“⁶⁶. V daném případě se jedná o spojení s podobným významem, které je adekvátním překladem ruského idiomu. V jiných překladech bylo ruské spojení přeloženo podle ruského vzoru: Minařík použil překlad přesný, Mathesius též zvolil překlad doslovný, který zároveň vysvětluje význam frazému, Mathesius svou formulací přiblížil ruskou konstrukci češtině z hlediska syntaktického. V daném případě ruské ustálené spojení nevyžaduje náhradu českým frazémem, jeho význam je srozumitelný.

3. они пальца вашего, вашего мизинца не стоят
 - Minař.: nejsou hodni vašeho prstu, vašeho malíčku.
 - Math.: nestojí ani za tolik, kolik váš prst, váš malíček
 - HaH.: vám nesahají ani po kotníky

Ruský idiom *быть в интересном положении* má význam „(o ženě) být těhotná“⁶⁷, tento frazém má v češtině synonymní výraz *být v jiném stavu* – „žena, dívka v důsledku oplodnění, obvykle ve vnějškovém a neutrálním hodnocení blízkého druhého“⁶⁸. Tento prostředek je adekvátním překladem ruského spojení, ovšem v překladu Minaříka bylo použito slovní spojení *být v zajímavém položení*, takový frazém se v češtině nevyskytuje, kromě toho v daném případě čtenář nemůže určit význam tohoto spojení (těhotná) podle kontextu. Doslovný překlad ruského spojení je významově zavádějící, matoucí, proto může být označen za nevhodný.

4. оставшейся после мужа в интересном положении
 - Minař.: která zůstala po mužovi v *zajímavém položení*
 - Math.: která zůstala po smrti mužově v *jiném stavu*
 - HaH.: která zůstala po manželově úmrtí v *jiném stavu*

Ruská ustálená přirovnání.

Druhá část kapitoly se zabývá analýzou překladů ustálených přirovnání.

Nejdřív jsou uvedena přirovnání, která byla autorem upravena, v takových případech změněné verze ruských frazémů slouží jako literární prostředek charakterizující

⁶⁶ ČERMÁK, F. a kol. Slovník české frezeologie a idiomatiky 3, Výrazy slovesné, Leda, Praha 2009.

⁶⁷ МОКИЕНКО, В., М., НИКИТИНА, Т., Г. Большой словарь русских поговорок, Олма Медиа Групп, Москва 2007.

⁶⁸ ČERMÁK, F. a kol. Slovník české frezeologie a idiomatiky 3, Výrazy slovesné, Leda, Praha 2009.

postavy. Níže jsou uvedené příklady, jakým způsobem překladatelé pracovali s těmito jednotkami ve svých textech.

V příkladu č. 5 Dostojevskij použil změněnou frazeologickou jednotku v přímé řeči postavy, která se svou „nevzdělaností“ vymyká postavám z vyšší společnosti. Tento příklad ukazuje, jaké prostředky překladatelé použili při překladu frazeologismu *Смотреть как баран на воду*, toto ruské ustálené spojení má originální znění „Смотреть как баран на новые ворота“. V češtině existuje ekvivalentní úsloví *Koukat jak tele na nová vrata* s významem „Stát nečinně s hloupým, nechápavým, nejrpným výrazem a obvykle překážet nebo rozčilovat tak druhé“⁶⁹. Minařík změněný frazém přeložil doslovně, český ekvivalent se objevuje v překladech Mathesia, Haškové a Huláka, ovšem ruská verze má v originálním textu podobu *Смотреть как баран на воду* (Koukat jak beran na vodu). Tohle rčení je součástí promluvy Fed'ky Galejníka, je to jedna z mála postav, která mluví v románu nářečím, používá argot, proto je v daném případě „chyba“ v rčení prostředkem charakterizujícím postavu. Za nejvhodnější překlad tohoto „opraveného“ úsloví může být pokládána verze z překladu Haškové a Huláka, kde bylo použito spojení „nový vrata“ odpovídající svou formou obecné češtině a tudíž charakterizující trestance Fed'ku.

5. СМОТРИТ КАК БАРАН НА ВОДУ

- Minař.: dívá se jako beran na vodu
- Math.: dívá se jak tele na nová vrata
- HaH.: kouká jak tele na nový vrata

Příklad č. 6 má v ruské verzi románu podobu *натрескался пирога, как Мартын мыла*. Originální znění tohoto frazeologismu je „Дорвался, как Мартын до мыла“ nebo „Наелся, как Мартын мыла“, což do češtiny může být doslovně přeloženo jako „Vrhl se na něco jak Martin na mýdlo“ nebo „Najedl se jak Martin mýdla“. Význam tohoto frazeologismu je „Sníst příliš mnoho, tím způsobit poškození“⁷⁰, v soudobé ruštině se spojení používá s významem „dostat se k něčemu, co vášnivě chtěl“, „přejít se“. V daném případě se jedná o výpověď Fed'ky. Přirovnání bylo transformované do podoby se slovem *натрескался*, které má expresivní zabarvení, vhodným překladem je sloveso „nacpat se“. Toto změněné přirovnání slouží jako

⁶⁹ ČERMÁK, F. a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky 1, Přirovnání, Leda, Praha 2009.

⁷⁰ ТРОФИМОВА, О., А. Языковые средства семантической категории «много – мало» в паремиях донского казачества, Известия ВПГУ, Филологические науки, Волгоград, 2015.

literární prostředek charakterizující postavu. V překladu B. Mathesia bylo pro překlad tohoto frazému použito přirovnání *mít břicho jako oblázek*, takové přirovnání se v *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* (Čermák, F. a kol. 2009) nevyskytuje. V novějším překladu bylo použito ustálené spojení *div nepuknul*, přirovnání bylo zcela vynecháno. V textu Minaříka nacházíme doslovný překlad.

6. натрескался пирога, как Мартын мыла

 - Minař.: jsem se nabouchl pirohu jako Martyn mýdla
 - Math.: jsem se nadlábl koláčů, až jsem měl břicho jako oblázek
 - HaH.: jsem se naládoval, div jsem nepuknul

Dále následují přirovnání, která byla použita v textu ve své původní podobě.

Ruský idiom *остановиться как пораженный громом* (příklad č. 7) může být do češtiny přeložen rovnocenným českým ustáleným výrazem *zastavit se jako zasažený bleskem/hromem*. Význam tohoto idiomu je analogický ruskému a jeho struktura a výběr lexikálních jednotek odpovídají ruskému. Tento frazém se objevil v překladech Minaříka a Mathesia, ovšem v novějším překladu byl použit výraz *zůstat jako přimražený*, který podle *Slovníku české frazeologie i idiomatiky* (Čermák a kol. 2009) má synonymický význam se spojením uvedeným v starších překladech: „Zůstal jako přimražený/přimražený/ jako když ho přimrazí – strnul leknutím nebo strachem a seděl/ stál bezmocně; leknutím se zarazil a zcela přestal myslet⁷¹“.

7. остановился как пораженный громом

 - Minař.: se zastavil jako bleskem zasažený
 - Math.: zastavil se, jako by ho zasáhl blesk
 - HaH.: zůstal jako přimražený

Dále následuje příklad ustáleného ruského spojení, které bylo do češtiny přeloženo jako přirovnání. Frazém *писаный красавец* označuje „krásného člověka, jak z obrazu“. V daném případě je každý z níže uvedených překladů vhodný. Minařík použil přirovnání *jako namalovaný*, v ostatních překladech se objevuje idiom *být (hezký/krásný) jako obrázek* – „být velmi, neobvykle krásný, milý; upoutávat svou příjemnou krásou“⁷². V textu Haškové a Huláka bylo slovo *krasavec* vyměněno za

⁷¹ ČERMÁK, F. a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky 1, Přirovnání, Leda, Praha 2009.

⁷² tamtéž

chlapec, tento lexém se vyznačuje svou expresivitou, má ironické zabarvení, protože v analyzovaném příkladu je užit pro označení dospělého muže.

8. писанный красавец
 - Minař.: krasavec, jako namalovaný
 - Math.: krasavec jako na obrázku
 - HaH.: chlapec jako obrázek

V příkladu č. 9 je rozebráno přirovnání, ve kterém se objevuje vlastní jméno. Ve frazému *живу Зосимой* bylo v originálním textu použito takzvané přirovnání instrumentálem. Srovnávací instrumentál je syntaktickým rusismem, který se v moderní češtině nevyskytuje, je nahrazován vedlejší větou s využitím spojek *jako*, *na způsob*. Tento rusismus se používal v obrozenecké češtině jako ozdobný prostředek, ve větách plnil funkci doplňku⁷³.

V každém překladu daný frazém, který má v originálním textu podobu přirovnávacího instrumentálu, byl přeložen pomocí přirovnání se spojkou *jako*, ovšem v novějších textech autoři překladů přidali kontext pro srozumitelnost ruského přirovnání „starec/bohulibý starec“. Také B. Mathesius v poznámce uvedl k tomuto frazému rozšířené informace: „Zosima – asketa a poustevník, zakladatel Solovčického kláštera v 15. století“.

9. живу Зосимой
 - Minař.: žiji jako Zosima
 - Math.: žiju jako starec Zosima
 - HaH.: žiju jak bohulibý starec Zosima

Závěrem této kapitoly je zjištění, že v překladu S. Minaříka se často objevují neuspokojivé překlady ruských frazémů, překladatel nepřistupoval k frazeologickým jednotkám jako k celku, překládal každou součást frazémů zvlášť, proto jeho postup může být ohodnocen jako méně povedený. V překladech B. Mathesia a T. Haškové a J. Huláka byly na místech ruských frazeologismů použity české frazémy se synonymickým nebo podobným významem, v některých případech byly

⁷³ GIGER, M. Rusismy v češtině (2017):. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), Nový encyklopedický slovník češtiny.

frazeologické celky nahrazovány situačními ekvivalenty (opis, podrobnější vysvětlení), z tohoto hlediska jsou jejich překlady kvalitnější.

Závěr.

V dané práci byly podrobně rozebrány věcné a jazykové rozdíly vyskytující se v srovnávaných překladech *Běsů*. Lingvistická komparace překladů s ruským originálem ukázala, že na podobu přeložených textů má velký vliv originální předloha. Vliv původního textu se projevuje jako výběr určitých jazykových prostředků cílového jazyka, které slohově a významově odpovídají původním jevům, ale zároveň jsou přijatelné soudobou jazykovou normou. Průběžné porovnání s originálem a hodnocení adekvátnosti prostředků zvolených překladateli vedlo k závěru, že každý překladatel pracoval s originálním textem autentickým způsobem.

V práci bylo zjištěno, že gramatická stránka každého překladu odpovídá soudobé spisovné normě češtiny, také byl stanoven charakter analyzovaných překladů vzhledem k vývoji překladatelské metody z ruštiny. Právě používané překladatelské zásady nejvíce ovlivnily podobu přeložených textů. Překladatelské postupy určovaly v překladech slovosled, míru používání morfologických a syntaktických rusismů, výskyt některých českých prostředků, způsob přetlumočení ruských reálií a frazémů.

Podrobnější sledování inventáře morfologických a syntaktických rusismů v textech překladů vedlo k zjištění, že se větší část těchto prostředků v češtině přestala užívat nebo má slohové omezení, například participium na -vší, záporový genitiv, přechodníky. Sledování těchto jevů ukázalo, jaké české prostředky mohou sloužit pro jejich překlad, jaké způsoby překladu jsou přijatelné z hlediska sémantického.

U lexikálních jednotek ruského původu byla sledována především jejich slohová platnost a nahrazování rusismů českými ekvivalentními výrazy. Závěrem takové analýzy je zjištění, že výskyt lexikálních rusismů klesá, ovšem některé lexikální jednotky se objevují jak v starších, tak i v novějších překladech, některé naopak přešly do oblasti archaismů a historismů, proto byly v překladech nahrazovány pomocí jednotek domácích.

Analýza překladů ruských frazeologismů byla založená především na srovnání významů přeložených ustálených spojení, které pomohlo k hodnocení adekvátnosti

českých ekvivalentů vzhledem k významu ruského spojení. Výsledkem této komparace je závěr, že v překladu S. Minaříka se objevovaly neuspokojivé překlady ruských frazeologismů, které byly způsobeny překladatelskou metodou používanou překladatelem.

Shrnutím dílčích výsledků lingvisticko-srovnávací analýzy překladů je závěr, že překlad S. Minaříka je zastaralý z hlediska jazykového, z významového hlediska v některých případech neodpovídá originálu. Modernímu stavu češtiny na všech jazykových rovinách nejvíce odpovídá novější překlad od T. Haškové a J. Huláka. Překlad B. Mathesia je dodnes přijatelný, výhodou vydání, které bylo analyzováno v dané práci, jsou vysvětlivky, uvedené za překladem, usnadňující pochopení románu.

Anotace

Simakova Ekaterina

Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta

Konfrontace tří českých překladů Dostojevského románu *Běsi*.

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D

Počet znaků: 108 435

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 50

Klíčová slova: překlad, konfrontace, rusismus, frazém, F. M. Dostojevskij, vlivy ruštiny, kodifikace, lexém.

Daná diplomová práce se zabývá srovnáním třech překladů románu F. M. Dostojevského *Běsi*. Konfrontace zvolených pro analýzu textů ukázala na věcné a jazykové rozdíly v přeložených textech. Podrobněji byl porovnán výskyt lexikálních, morfologických a syntaktických rusismů v překladech, byl zjištěn vývoj jejich slohové platnosti. Analýza překladů ruských frazeologismů přispěla k hodnocení adekvátnosti překladů z významového hlediska. Průběžně překlady byly srovnávány s originálním textem, byl stanoven vliv ruské předlohy, soudobé kodifikace a překladatelské metody na podobu překladů.

Resumé.

The title of this master's thesis is The Comparison of three Czech Translations of the Novel Demons by Dostoevsky. Among compared czech translations were translation by Stanislav Minařík published in 1925, translation by Bohumil Mathesius from the year 1966 and by Tatjana Hašková and Jaroslav Hulák, edition from the year 2000.

The assignment of this thesis is an analysis of the linguistic and factual differences between three chosen translations. Czech translations were compared on lexical, morphological and syntactical levels. Additionally, the usage of russian lexical, morphological and syntactic borrowings in czech texts was compared. Every czech translation was compared with an original russian text. The comparison contributed to the realization/determination of the differences between czech translations and revealed/suggested an appropriate way of translation.

The influences of grammar codifications and translation techniques on translated texts were described in this thesis. Main part of the thesis is built on the comparison of syntactical, morphological and lexical russian influences in each translation. The results of this analysis showed that the major part of russian borrowings have changed their stylistic validity and become archaistic. Also, translations of russian phrasal idioms were compared to demonstrate the semantic differences between three translations.

Comparison of czech translations with an original text helped to determine the semantic and linguistic quality of these translations.

The conclusion of this thesis suggested that the modern translation by T. Hašková a J. Hulák is the most convenient one. Edition by B. Mathesius is acceptable too. Translation by S. Minařík can be described as inappropriate because of translation mistakes.

Seznam literatury.

- ADAMEC, P. Modální slovesa a modální predikativa v češtině a v ruštině, Bulletin VŠRJL I, Praha, 1956
- BARNET, V. Ruská a česká participia aktivní (Příspěvek k porovnávání). 1958
- BLÁHA, O. a kol. Lexikální rusismy v současné češtině. Olomouc, 2016
- BAUER, J., GREPL, M. Skladba spisovné češtiny, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1972
- ČERMÁK, F. Frazém a idiom. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017
- ČERMÁK, F. Frazeologie a idiomatika česká a obecná, 2008
- ČERMÁK, F. a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky 1 – 4, Leda, Praha 2009
- DANEŠ, F., GREPL, M. a HLAVSA, Z. Akademická mluvnice češtiny III. Vědecký redaktor Jan Petr. Academia, Praha 1987
- DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. Besy. Moskva : Gosudarstvennoje izdatel'stvo chudožestvennoj literatury, 1957.
- DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. Běsové. Praha: Kvasnička a Hampl, 1925. Přeložil Stanislav Minařík.
- DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. Běsi. Praha: Melantrich, 1930. Přeložil Bohumil Mathesius. (2. vyd. Odeon 1966.)
- DOSTOJEVSKIJ, Fedor Michajlovič. Běsi. Praha: Odeon 1987. Přeložili Taťjana Hašková a Jaroslav Hulák. (2. vyd. Academia 2000.)
- DVOŘÁK, E. Přechodníkové konstrukce v nové češtině, Univerzita Karlova, Praha, 1983
- GIGER, M. Rusismy v češtině. In: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), Nový encyklopedický slovník češtiny, 2017.
- GREPL, M. Vliv slovanských jazyků na ustalování syntaktické struktury novodobé češtiny, In Havránek, B. ad. (ed.), Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze, 1968.

- HAVRÁNEK, B. a kol., Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy, str. 295-297, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1966
- HAVRÁNEK, B., (eds), BĚLIČ, J., HELCL, M., JEDLIČKA, A. Slovník spisovného jazyka českého, Akademie věd České republiky, Praha 1989
- HAVRÁNEK, B. Genera verbi v slovanských jazycích II, Kr. česká spol. nauk, Praha 1937
- HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A. Česká mluvnice, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1963.
- HAVRÁNEK, B., TRÁVNÍČEK, F. (eds.) Pravidla českého pravopisu, Československá akademie věd, Praha 1957
- HELLMUTH-BRAUNER, V., ŠRŮTOVÁ, M., VINAŘOVÁ, M. Kvasnička a Hampl, Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha 1998
- HLAVSOVÁ, J. K některým místním (nářečním) rozdílům v tvoření vztahových adjektiv v češtině, Naše řeč, ročník 65 (1982), číslo 4
- KOMÁREK, M., KOŘENSKÝ, J., VESELKOVÁ, J. Akademická mluvnice češtiny II, Vědecký redaktor Jan Petr, Academia, Praha 1986
- KOSTŘICA, V. Ruská klasická literatura v českém kulturním prostředí 20. století. Opera slavica III, 1993, 3.
- KRAUS, J. Kodifikace. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), Nový encyklopedický slovník češtiny. 2017
- LEVÝ, J. České teorie překladu (1), Vývoj překladatelských teorií a metod v české literatuře, Ivo Železný, Praha 1996.
- LILIČOVÁ G. A. Ruské lexikální prvky v českém básnickém jazyce počátku XIX. století. In: Jedlička, A., ed. Slovanské spisovné jazyky v době obrození: sborník věnovaný Universitou Karlovou k 200. výročí narození Josefa Jungmanna. Praha: Universita Karlova, 1975
- OKTÁBEC, V. O překládání ruských přechodníkových vazeb, in: Kniha o překládání. Příspěvky k otázkám překladu z ruštiny (Moravec, J. ed.), Nakladatelství Československo-sovětského institutu, Praha 1953

- POSPÍŠIL, Ivo. F. M. Dostojevskij: Návrat ke spisovateli (Historicita a žánrovost). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2007.
- POSPÍŠIL, I., PECHAL, Z. a RICHTEREK, O. K české literaturovedčeské rusistice i translatologii. In *Sovremennaja češskaja rusistika*. Ústí nad Orlicí: Češská asociace Rusistov, 2007.
- PRAVDOVÁ, M., SVOBODOVÁ, I. (eds.) *Akademická příručka českého jazyka*, Academia, 2014
- PROUZOVÁ, H. Umělcin životopis?, *Naše řeč*, ročník 69 (1986), číslo 1
- SEDLÁČEK, M. K vývoji jazykové kultury češtiny v letech 1918—1945, *Naše řeč*, ročník 74 (1991), číslo 4-5
- STRAKOVÁ, V. K překládání frazeologie. In *Překládání a čeština*, Kufnerová, Z. a kol, NaH, 1994
- ŠMILAUER, V. Ruské vlivy na češtinu, *Naše řeč*, ročník 25 (1941), číslo 3.
- ŠTÍCHA, F. Několik poznámek o jazyce překladové prózy, *Naše řeč*, ročník 74 (1991), číslo 4-5
- TRÁVNÍČEK, F. *Mluvnice spisovné češtiny, díl II, Skladba*, Praha 1951.
- TRÁVNÍČEK, F. Záporový genitiv v češtině, *Slovo a slovesnost*, ročník 4 (1938), číslo 38
- VACHEK, J., Ještě k osudu českých posesivních adjektiv (Glosa k pohybu v českém tvarosloví), *Slovo a slovesnost*, ročník 33 (1972), číslo 2
- ŽENATÝ, V., SYROVÁTKOVÁ, J. *Nové základní pravopisné a mluvnické příručky*, *Naše řeč*, ročník 42 (1959), číslo 1-2
- БАРХУДАРОВ, Л., С. 1975, *Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода)*, *Международ. отношения*, 1975.
- ВЛАХОВ, С., ФЛОРИН, С. *Непереводимое в переводе*, *Международ. Отношения*, Москва, 1980.
- ГОЛУБ, И. Б. *Стилистика русского языка*, Айрис-Пресс, Москва, 2001.

ЕФРЕМОВА, Т., Ф. Современный словарь русского языка три в одном: орфографический, словообразовательный, морфемный: около 20 000 слов, около 1200 словообразовательных единиц, АСТ, Moskva 2010

ЛИЛИЧ, Г.,А.. К вопросу о взаимодействии чешского и русского литературных языков. Славянское языкознание, издательство Ленинградского университета, 1962.

ЛИЛИЧ, Г.,А. Роль русского языка в развитии словарного состава чешского литературного, языка (конец XVIII – начало XIX века), 1962Ю

МОКИЕНКО, В., М., НИКИТИНА, Т., Г. Большой словарь русских поговорок, Олма Медиа Групп, Москва 2007.

ТРОФИМОВА, О., А. Языковые средства семантической категории «много – мало» в паремиях донского казачества, Известия ВПГУ, Филологические науки, Волгоград, 2015

УШАКОВ, Д., Н. Толковый словарь русского языка, Советская энциклопедия, Москва, 1935 – 1940, 1. vydání.

ФЕДОРОВ, А., И. Фразеологический словарь русского литературного языка. Астрель, Москва, 2008

Elektronické zdroje.

Databaze Obec překladatelů: <http://databaze.obecprekladatelu.cz/>

Internetová jazyková příručka: <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

Slovník spisovného jazyka českého: <https://ssjc.ujc.cas.cz/>

Kartotéka lexikálního archivu (1911–1991): <https://psjc.ujc.cas.cz/>

Seznam zkratek.

Minař. – S. Minařík

Math. – B. Mathesius

HaH. – T. Hašková a J. Hulák

SSJČ - Slovník spisovného jazyka českého

IJP - Internetová jazyková příručka

č. – číslo.

iron. – ironicky

rus. – rusky

m. – maskulinum

f. – femininum